

Spin in het web?

Over de rol en het aanzien van spindoctors in de Nederlandse politiek (1958-2002)

Masterscriptie Politiek en Parlement

Jordy Tuin

15 juni 2018

Begeleider: dr. J. Gijsenbergh

Foto: Nederlands eerste spindoctor Ben Korsten.

Bron: < <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/28645/mannetjesmaker-ben-korsten.html> > [geraadpleegd op 15-06-2018].

Inhoud

Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1: Van mannetjesmaker tot morfinist.....	12
1.1 Korsten maakt zijn opwachting.....	12
1.2 Korsten aan het Binnenhof.....	14
1.3 Val en beeldvorming.....	17
Hoofdstuk 2: Het 55 ^e Kamerlid van het CDA.....	22
2.1 Spindoctors en Schinkelshoek in opmars.....	22
2.2 Spindoctor van 's lands grootste partij.....	24
2.3 Een oude discussie in het nieuws.....	28
Hoofdstuk 3: Westers Waterloo.....	32
3.1 Politieke profilering van de persoon.....	32
3.2 Zeggenschap zonder succes.....	33
3.3 Een mislukte mannetjesmaker.....	37
Hoofdstuk 4: Een niet te sturen rijzende ster.....	40
4.1 De aanstelling van een 'Amerikaanse' assistent	40
4.2 Geschil over gezag.....	41
4.3 Van der Linde in het oog van een politieke wervelwind.....	44
Conclusie.....	46
Bibliografie	50

Inleiding

Nog geen half jaar nadat ze de Tweede Kamer had verlaten, verscheen het boek *Voorlichting loopt met u mee tot het ravijn* van Ybeltje Berckmoes-Duindam. Daarin legde de voormalig VVD-parlementariër uit hoezeer het zwaartepunt van de macht in haar fractie lag bij enkele leden daarvan. Mede hierdoor had backbencher Berckmoes volgens haarzelf gedurende de zes jaar als Kamerlid weinig kunnen bereiken.¹

Een andere oorzaak die hier aan ten grondslag zou hebben gelegen, had in de ogen van de ex-politica van doen met het doelbewust creëren van een kenmerkend imago rondom de VVD. De opvatting dat de vorm boven de inhoud gesteld diende te worden, was daarbij dominant. Hierin speelde volgens Berckmoes de afdeling Voorlichting van de partij een grote rol. Zo bepaalde deze in zeer sterke mate welke en hoe bepaalde politieke boodschappen terecht moesten komen in de media. Dat de Tweede Kamerfractie zich uitsluitend moest concentreren op thema's als economie, gezonde overheidsfinanciën, veiligheid, justitie en wegen was hier een voorbeeld van. Alleen dan zou er één herkenbaar beeld kunnen ontstaan met als doel meer kiezers aan de partij te binden.²

Uit Berckmoes' relaas wordt duidelijk dat de afdeling Voorlichting een behoorlijke invloed uitoefende op de inhoudelijke koers van de VVD. Dergelijke fenomenen worden ook wel aangeduid met de term 'spinnen', waar zogeheten spindoctors voor verantwoordelijk zijn.³ Dit ging volgens Berckmoes zelfs zover dat er door hen beperkingen aan het twittergedrag van Kamerleden werden opgelegd.⁴ Ook het afdwingen van het binnenskamers houden van interne kritiek op de politieke lijn van de fractie was aan de orde van de dag.⁵ Aan het eind van haar autobiografische werk concludeert het ex-Kamerlid dan ook dat de afdeling Voorlichting niet alleen het gedachtegoed wenste te verkopen naar buiten toe, maar ook inhoud ervan bepaalde.⁶

Uit het boek stijgt een beeld op van spindoctors, die zoveel macht binnen het politieke krachtenveld naar zich toegetrokken hebben waardoor ze het mandaat en de speelruimte van democratisch gekozen volksvertegenwoordigers inperken. Berckmoes' observaties zijn wat dat betreft onderdeel van het debat over de vraag waar het primaat in het politieke domein ligt. Hierover bestaan in de wetenschappelijke literatuur diverse en met elkaar conflicterende denkbeelden. In dit kader is de Britse politicoloog Colin Crouch een belangrijk wetenschapper.

---

¹ Ybeltje Berckmoes-Duindam, *Voorlichting loopt met u mee tot het ravijn. Mijn ontluisterende jaren in de VVD-fractie* (Amsterdam 2017) 52-53.

² *Ibidem*, 118-121.

³ Stephen Robbins, *Het managen van mensen. 63 waarheden uit de praktijk* (Amsterdam 2002) 70.

⁴ Berckmoes, *Voorlichting loopt met u mee tot het ravijn*, 132.

⁵ *Ibidem*, 120.

⁶ *Ibidem*, 157.

Zo betoogt hij in zijn monografie *Post-Democracy* uit 2000 dat door het ook na de Tweede Wereldoorlog dominerende Keynesianisme de werkende klasse nog politieke invloed bezat. Dit kwam onder andere door het toedichten van een grote waarde aan institutioneel overleg en de stevige positie van vakbonden. Crouch stelt dat hierin verandering is gekomen door de opkomst van het marktdenken en de daaruit voortvloeiende ongelijkheid in de samenleving.⁷ Hierdoor is de macht komen te liggen bij een selecte groep mensen, die de bevolking tracht te bedienen voor electorale steun. Dit politieke stelsel waar een duidelijke top-down structuur in besloten ligt, duidt Crouch aan als een postdemocratie.⁸

Ook Mark Bovens hangt de stelling aan dat de macht en besluitvorming steeds verder weg is komen te staan van de klassieke politieke instituties op landelijk niveau. Daarentegen is zijn analyse een andere. Zo merkt hij op dat globalisering en privatisering bevoegdheden hebben laten verschuiven in de richting van bijvoorbeeld de Europese Unie, internationale instellingen en het bedrijfsleven.⁹ Vast te stellen valt dat zowel Bovens als Crouch een verband leggen tussen de veranderingen in het economisch leven en internationale relaties enerzijds en de afname van invloed van politieke instellingen aan de andere kant.¹⁰ Het verschil tussen beide auteurs is echter dat de laatstgenoemde door voornamelijk de focus op de economie te hebben een sterk anti-neoliberaal perspectief hanteert in het debat, terwijl Bovens tot een bredere en genuanceerdere analyse komt. Zo zoekt hij de verklaringen ook in de decentralisatie van bevoegdheden en het daarmee samenhangende individualisme, waardoor zeggenschap tegelijkertijd op lagere niveaus is komen te liggen.¹¹

Ook Ido de Haan spreekt van een verplaatsing van politieke macht.¹² Net als Bovens stelt hij dat deze naar ondernemingen en gremia is verschoven, die internationaal opereren dan wel over landsgrensoverstijgende politieke bevoegdheden beschikken. Door deze ontwikkelingen is de zeggenschap van de nationale staat en politici in de loop van de tijd uitgehold.¹³ Verder zet De Haan in zijn artikel uiteen hoe in zijn ogen privatiseringen en verzelfstandigingen van overheidsdiensten vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw besluitvorming en de uitvoering van taken hebben gescheiden van elkaar.¹⁴ Instellingen en

---

⁷ Colin Crouch, *Post-Democracy* (Cambridge 2004) 2-5.

⁸ Ibidem, 19-20.

⁹ Mark Bovens, 'De permanente verplaatsing van de politiek' in: *Socialisme en Democratie* 59:12 (2002) 15.

¹⁰ Crouch, *Post-Democracy*, 2-5.

¹¹ Bovens, 'De permanente verplaatsing van de politiek', 16-17.

¹² Ido De Haan, 'Verplaatste democratie? Politieke representatie in functionele organen', in: R. Aerts en P. de Goede, *Omstreden democratie* (Amsterdam 2013) 97-98.

¹³ Bovens, 15-17.

¹⁴ De Haan, 'Verplaatste democratie? Politieke representatie in functionele organen', 97-98.

organisaties werden immers door de politiek op afstand gezet. Deze beweging ging gepaard met de inperking van de invloed of het saneren van vertegenwoordigende organen.¹⁵ Een dergelijke benadering ontbreekt in zowel de werken van Crouch als Bovens.

Naast dergelijke perspectieven bestaan er inzichten die vooral wijzen naar de activiteiten van belangenorganisaties als verklaring voor het veranderen van de machtsverhoudingen in het Nederlandse politieke krachtenveld. Zo was het de mening van voormalig PvdA-Kamerlid Lea Bouwmeester dat het democratisch gehalte van lobbyactiviteiten te wensen overlaat. In haar tijd als parlementariër uitte zij zorgen over het gebrekkige zicht op de invloed van lobbyisten en de weerslag daarvan op onze democratie.¹⁶

Daarnaast is de nota *Functioneren politieke commissies* van de GroenLinks-fractie in de Tweede Kamer uit 2004 vermeldenswaardig, aangezien deze ingaat op de vraag op welke wijze parlementariërs zelf hun primaat uit handen geven. In het rapport wordt beargumenteerd dat advies- en onderzoekscommissies het democratisch proces verzwakken. Deze zijn in de ogen van GroenLinks besmet door benoemingen van oud-politici, waardoor zij achter de schermen over een lastig te controleren invloed beschikken en de zogeheten schaduwmacht in Nederland mede gestalte geven. Dit geldt eveneens voor de invloed van het bedrijfsleven op de politiek en de uitwisseling van personen tussen beide domeinen. Het gevolg is dat macht hierdoor op ondoorzichtige wijze verspreid raakt.¹⁷ Dergelijke netwerkanalyses laten Bovens, De Haan en Crouch in hun wetenschappelijke werken onbesproken, terwijl de vervlechting tussen het Binnenhof en bedrijfsleven wel degelijk antwoord kan bieden op de vraag hoe stevig de machtspositie van landelijke politieke ambtsdragers nog is.

De these dat het zwaartepunt van de macht in de politiek niet bij de Tweede Kamer zou liggen, wordt door het artikel *Iedereen kijkt naar de Tweede Kamer, behalve lobbyisten* van Anne Ter Rele en Pieter Van der Lugt verder ondersteund. Zo blijkt uit dit van het internetplatform *Follow the Money* afkomstige stuk dat lobbyisten voor het effectief kunnen behartigen van hun belangen het ambtelijk circuit aanspreken en niet gremia, waarbij burgers zeggenschap hebben op de samenstelling ervan via bijvoorbeeld verkiezingen.¹⁸

---

¹⁵ Erik Schrijvers en Stefan Couperus, 'Voorbij verkiezing en parlement. Alternatieve representatie in Nederland na 1870', in: R. Aerts en P. de Goede, *Omstreden democratie* (Amsterdam 2013) 84.

¹⁶ Ariejan Korteweg en Eline Huisman, *Lobbyland: De geheime krachten van Den Haag* (Amsterdam 2016) 216-217.

¹⁷ Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Functioneren politieke commissies' <<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/29508/kst-29508-1?resultIndex=10&sorttype=1&sortorder=4>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹⁸ Anne ter Rele en Pieter van der Lugt, 'Iedereen kijkt naar de Tweede Kamer, behalve lobbyisten', *Follow The Money* (28-11-2015).

Opvallend aan zowel de aangehaalde wetenschappelijke literatuur als het internetartikel en de nota van GroenLinks is dat in relatie tot de vraag waar het primaat van de politiek ligt de rol en positie van spindoctors daarin nauwelijks betrokken wordt. Van historisering rondom dit thema is eveneens geen sprake. Tevens zijn niet alleen artikelen en monografieën van politicologen en sociologen, maar ook historici zoals De Haan niet vrij van morele oordeelsvorming. Dit geldt zowel voor het debat over het primaat van de politiek als de rol van de spindoctor in het politieke krachtenveld.

Juist door gericht te zijn op het uiteenzetten én analyseren van de historische ontwikkeling van de spindoctor op basis van onder andere primair bronnenonderzoek zou deze scriptie kunnen voorzien in een aanvullend perspectief aangaande dit onderwerp. Dit geldt eveneens voor het duiden van deze historie zonder hier direct ethische overwegingen van auteurs in te betrekken. Bovendien biedt het hanteren van een historisch perspectief de mogelijkheid om aan te geven welke denkbeelden door de decennia heen in de maatschappij en politiek Den Haag over de rol van spindoctors bestonden. Ook dit element en de daarmee samenhangende conflicterende zienswijzen tussen zowel politieke ambtsdragers en journalisten als voormalige politici onderling zijn in de literatuur tot dusver sterk onderbelicht gebleven.

Hoewel er in de literatuur tal van verschillende definities te vinden zijn over wat er onder een spindoctor en zijn werkzaamheden verstaan dient te worden, zijn deze tot dusver niet in een historiografisch kader geplaatst. Door verschillende concepten met elkaar te verbinden of contrasteren, is het mogelijk dit op overzichtelijke wijze weer te geven.

Er zijn grofweg drie benaderingen van elkaar te onderscheiden als het gaat om de omschrijving van het fenomeen spindoctor. De eerste betreft de opvatting dat een spindoctor vooral ertoe op aarde is om het beeld rondom een politicus en zijn boodschap te beïnvloeden in positieve richting. Socioloog Robin Brown meent dat het telkens monitoren van ontwikkelingen in de media en de politiek hiervoor noodzakelijk is. Spindoctors hebben in zijn ogen dus de functie om de politicus zo effectief mogelijk te kunnen laten optreden.¹⁹ Net als Brown rechtvaardigt Leighton Andrews tot op zekere hoogte de werkzaamheden en positie van spindoctors. De laatstgenoemde betoogt in dat kader dat het bestaan van hen te verklaren valt uit het gegeven dat er nooit sprake kan zijn van één waarheid. Feiten lenen zich eenmaal voor diverse interpretaties.²⁰

---

¹⁹ Christina Archetti, *Politicians, personal image and the construction of political identity. A comparative study of the UK and Italy* (Salford 2014) 22.

²⁰ Leighton Andrews, 'Spin: from tactic to tabloid' in: *Journal of Public Affairs* 6:1 (2006) 33.

Daarnaast is er in de literatuur een aantal auteurs te constateren, die kritischer is op het functioneren van spindoctors. Ivor Gaber is één van hen. Hij haalt in zijn artikel *Government by spin: an analysis of the process* uit 2000 aan hoe spindoctors contacten met de pers doordacht plannen. Een effect daarvan is het langer kunnen laten blijven hangen van boodschappen bij het ontvangende publiek. Gabor is hierdoor de mening toegedaan dat spindoctors een krachtige positie hebben in het politieke domein. Het aanvallen van politieke opposenten, het verspreiden van niet bewezen feiten of het bewust weglaten daarvan vallen volgens hem in moreel opzicht niet goed te keuren.²¹ In het verlengde hiervan staat de visie van Eliane Schoonman. Zij spreekt van manipulatie als het gaat om het verspreiden van politieke boodschappen door spindoctors. Hierin ziet Schoonman een groot gevaar voor openheid en controleerbaarheid van democratische processen. Door manipulatie kunnen kiezers immers iets aannemen als waarheid, terwijl het tegendeel het geval is.²² Deze mening wordt gedeeld door Randy Sumpter en James Tankard, die spindoctors beschouwen als beoefenaars van de schaamteloze kunst om de waarheid geweld aan te doen.²³

Daarnaast bestaan er ook minder normatieve omschrijvingen van spindoctors, die het verschijnsel in een groter geheel plaatsen. Een voorbeeld hiervan is afkomstig van de eerder genoemde Leighton Andrews. Deze zet uiteen dat *spindoctoring* als activiteit zich niet alleen beperkt tot de politiek, maar ook op meerdere terreinen in de samenleving waar te nemen is.²⁴ Dit element komt ook terug in de autobiografie van Berckmoes. Zij geeft daarin namelijk te kennen al vóór haar periode als Kamerlid bekend geweest te zijn met het beïnvloeden van beeldvorming in het bedrijfsleven.²⁵ Aangezien dit onderzoek enkel betrekking zal hebben op spindoctors in het politieke domein zal deze inhoud verder niet betrokken worden in het vervolg.

Deze scriptie zal een eigen definitie hanteren inzake het begrip spindoctor. Dit betreft een persoon die zich niet alleen bezighoudt met het effectief wegzetten van boodschappen van regeringen, politieke partijen en ambtsdragers in de media, maar tegelijkertijd ook betrokkenheid kent bij politiek-inhoudelijke kwesties. Onder het laatstgenoemde element wordt in de kern de zeggenschap van deze over het beleidsmatig handelen van politici verstaan. De gekozen begripsbepaling draagt de consequentie in zich dat in het beschrijven en analyseren

---

²¹ Ivor Gaber, 'Government by spin: An analysis of the process' in *Media, Culture & Society* vol. 22 (2000) 268-273.

²² Eliane Schoonman, *Spindoctoring. Cahier 37* (Utrecht 2004) 23-29.

²³ Randy Sumpter en James Tankard, 'The spin doctor: An alternative model of public relations' in: *Public Relations Review* 20:1 (1994) 20.

²⁴ Andrews, 'Spin: from tactic to tabloid', 33.

²⁵ Berckmoes, 157.

van het onderwerp de term spindoctor ook toegepast zal worden voor perioden, waarin van het gebruik van het begrip destijds nog geen sprake was.

Geconstateerd kan worden dat de historiografie omtrent de definitiebepaling van de term spindoctor voornamelijk afkomstig is uit de politicologie, bestuurskunde, sociologie en communicatiewetenschappen. De historische benadering heeft hierin tot op heden weinig positie gehad. Aangezien dit evenzeer geldt voor het grootste gedeelte van het debat over het primaat van de politiek is er mijns inziens sprake van een lacune in de wetenschappelijke literatuur. Daarom zou het een interessante gedachte zijn om te onderzoeken hoe de rol van de spindoctor zich heeft ontwikkeld en welke denkbeelden hierover hebben bestaan door de tijd heen. Het onderzoeken van deze thematiek zou bijvoorbeeld antwoord kunnen bieden op de vraag of de spindoctor in de Nederlandse politiek de macht heeft doen laten verplaatsen om met een wetenschapper als Bovens te spreken. Dit geldt bovendien voor het vraagstuk of de speelruimte van politici naarmate de afgelopen decennia vorderden verder ingeperkt is en zij daardoor minder meester over hun eigen agenda zijn geworden zoals Berckmoes betoogt.

Deze scriptie zal zich dan ook richten op de vraag op welke wijze de rol en het aanzien van spindoctors is veranderd tussen het einde van de jaren vijftig van de twintigste en het begin van de 21^e eeuw. Daarbij zullen beide aspecten evenveel gewicht krijgen. Het onderzoek zal dus niet alleen ruim aandacht schenken aan de feitelijke situatie rondom de rol van de spindoctor, maar vooral ook blootleggen hoe er over zijn functioneren gedacht werd. Juist deze combinatie biedt de mogelijkheid om een totaalbeeld te schetsen van de periode waarin een bepaalde spindoctor actief was.

Om een antwoord te formuleren op de hoofdvraag en tot conclusies te kunnen komen zal een viertal casussen onderzocht worden rondom dit onderwerp. Ook hierover is nog weinig gepubliceerd binnen de historische wetenschap. Door verschillende casussen met elkaar te vergelijken, is het mogelijk te ontdekken welke continuïteiten en verschillen er bestaan tussen bepaalde periodes uit onze Nederlandse politieke geschiedenis. Voorts biedt een analyse op basis van casuïstiek de mogelijkheid om vast te kunnen stellen in welk opzicht theoretische definities aansluiten op de politieke praktijk of een bepaald tijdvak in de historie. Ook op dit punt zou mijn scriptie nieuwe inzichten kunnen aanleveren.

Het eerste hoofdstuk zal ingaan op de rol en het aanzien van spindoctor Ben Korsten. Hiervoor zal onder andere gebruik gemaakt worden van observaties en denkbeelden van een aantal confessionele politici zoals voormalig premier Piet de Jong, ex-minister voor Ontwikkelingssamenwerking Berend-Jan Udink, oud-fractieleider van de Katholieke Volkspartij Norbert Schmelzer en Gerard Veldkamp die tussen 1961 en 1967 het ministerie van

Sociale Zaken en Volksgezondheid leidde. Voor de eerste twee personen is de uitzending van *Andere Tijden* van 6 augustus 2002 bruikbaar, aangezien zij hierin een uiteenzetting geven van hun perspectief op de geschiedenis rondom Korsten.²⁶ Verder is het relevant om ook biografische werken en mémoires van oud-politici te betrekken in het beschrijven van deze. Hiervoor zullen vooral de werken van Schmelzer²⁷ en Veldkamp²⁸ geraadpleegd worden. Dergelijke bronnen bieden niet alleen mogelijkheden om meerdere gezichtspunten aan bod te laten komen zodat het onderzoek een analyserend karakter kan krijgen, maar ook te bezien in hoeverre er een eenduidig weergave van zaken bestaat rondom de rol en het aanzien van de spindoctor. Ook is het daarbij interessant om te beschouwen in hoeverre er openheid wordt betracht door ex-politici in het duiden van de rol van spindoctors.

Het tweede hoofdstuk zal ingaan op de deelvraag hoe de rol en denkbeelden over het handelen van Jan Schinkelshoek, die onder andere spindoctor van Ruud Lubbers was, getypeerd kunnen worden. Vooral zijn werkzaamheden tijdens de verkiezingscampagne van 1986 en het voorkomen van een kabinetscrisis in 1988 ten tijde van het tweede kabinet Lubbers geven een goed beeld van Schinkelshoeks positie.²⁹ De vraag over hoe de rol en het aanzien van Elco Brinkmans spindoctor Frits Wester beschouwd kunnen worden, zal in het derde hoofdstuk centraal komen te staan. Hiervoor is de monografie *De Stranding* van Marcel Metze zeer bruikbaar. Het boek verschaft aan de hand van onthullingen van CDA-kopstukken uit die tijd immers veel gedetailleerde informatie over ontwikkelingen achter de politieke schermen waar Wester direct bij betrokken was.³⁰

Het daaropvolgende hoofdstuk zal ingaan op Pim Fortuyns spindoctor Kay van der Linde ten tijde dat de eerstgenoemde zich de voorman van Leefbaar Nederland mocht noemen. Om tot een gedegen analyse te komen, zijn de documentaires van *Andere Tijden* uit 2006 relevante bronnen van basisinformatie.³¹ Daarnaast verschaft het boek *In de ban van Fortuyn* van Jutta Chorus en Menno de Galan reconstructies van Leefbaar Nederlands interne processen en de rol van Van der Linde daarbinnen. Vermeldingswaardig daarbij is dat de auteurs voor het schrijven van hun werk bij uitzondering toegang hebben mogen krijgen tot Van der Lindes

---

²⁶ *Andere Tijden*, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor' <<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

²⁷ Norbert Schmelzer, *Herinneringen van een politiek dier*. W.K.N. Schmelzer (Amersfoort 2004) 65-66.

²⁸ Gerard Veldkamp, *Prof. dr. G.M.J. Veldkamp. Herinneringen 1952-1967. Le carnaval des animaux politiques* (Den Haag 1993) 6.

²⁹ Max van Weezel, *Haagse fluisteraars* (Amsterdam 2011) 24.

³⁰ Marcel Metze, *De stranding* (Nijmegen 1995) 203-207.

³¹ *Andere Tijden*, 'Pim en zijn volk I' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-I>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

persoonlijk archief en dagboek.³² Na deze vier hoofdstukken sluit de scriptie af met een eindconclusie.

Om tot nieuwe inzichten te komen én aanvullend te kunnen zijn op de bestaande geschiedschrijving zal informatie uit de secundaire literatuur aangevuld worden met verschillende soorten primaire bronnen. Ten eerste zijn voor alle vier de hoofdstukken diverse krantenartikelen relevant om te achterhalen welke rol spindoctors hebben gespeeld en de weerslag van hun functioneren op de speelruimte van politici. Eveneens leggen juist deze bronnen de denkbeelden over spindoctors bloot en de politieke en maatschappelijke discussies die over hen werden gevoerd. In dat opzicht vormen de Handelingen van de Tweede Kamer ook belangrijk bronnenmateriaal. Deze zullen echter slechts voor het eerste hoofdstuk gebruikt worden, aangezien de andere spindoctors buiten Korsten geen onderwerp van gesprek zijn geweest tijdens Kamerdebatten en commissievergaderingen.

Daarnaast zullen stukken uit partijarchieven worden meegenomen in deze scriptie. Zo zal voor het hoofdstuk over Korsten gebruik gemaakt worden van documenten uit het Katholieke Volkspartij-archief welke te vinden zijn in het Katholiek Documentatiecentrum te Nijmegen. Deze instelling beschikt over een collectie die specifiek betrekking heeft op de geschiedenis rondom de in 1969 overleden spindoctor. Hieronder vallen niet alleen krantenartikelen, maar ook correspondentie tussen Korsten en Schmelzer eind jaren zestig. Ook heeft het centrum het persoonsarchief van Piet de Jong in bezit. Materiaal hieruit zal eveneens betrokken worden in deze scriptie. Te denken valt bijvoorbeeld aan De Jongs dagboeken, zijn persoonlijke agenda's in de periode 1964-1966 en briefwisselingen tussen de toenmalig premier en journalisten.

Aangaande het tweede hoofdstuk zullen stukken geraadpleegd worden van het Nationaal Archief in Den Haag, waar documenten over het Christen Democratisch Appèl tussen 1980 en 1988 opgeslagen liggen. Vooral de collecties van de werkgroep Voorlichting en materiaal over de landelijke verkiezingscampagne in 1986 zijn van belang om in dit onderzoek mee te nemen. Deze bevatten onder andere notulen van vergaderingen van het Campagnebureau en de Politieke Campagne Commissie, waarin de rol van Schinkelshoek prominent naar voren kwam. Dit geldt bovendien voor een brief uit 1986 van de hand van de spindoctor aan de CDA-kandidaten voor de Tweede Kamer. Daarin zette Schinkelshoek uiteen hoe hij zelf zijn positie zag in aanloop naar de verkiezingen van dat jaar.

---

³² Jutta Chorus en Menno de Galan, *In de ban van Fortuyn. Reconstructie van een politieke aardschok* (Amsterdam 2006) 347.

Helaas is het archief over de partij in de jaren negentig, dat betrekking heeft op het derde hoofdstuk, tot op heden niet toegankelijk gemaakt. Verder biedt het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen in Groningen mogelijkheden om berichten in de media uit de periode 2001-2002 over de rol van Kay van der Linde te bestuderen. Voorts beheert deze instelling het archief van Leefbaar Nederland. Stukken hieruit komen eveneens aan de orde in deze scriptie.

Wat betreft het primaire materiaal zullen tot slot bevindingen uit een aantal afleveringen van *Andere Tijden* onderdeel vormen van de historische analyse. Deze bevatten immers interviews met onder andere politici, journalisten en spindoctors, die raken aan het onderwerp van deze scriptie. De informatie hieruit zal consequent verbonden worden met de andere bronnen en literatuur. Dit is om te voorkomen dat inzichten zonder enige vorm van bronkritiek een plaats zouden krijgen in deze scriptie.

Bewust is ervoor gekozen om dit onderzoek te laten starten in het jaar 1958, toen Ben Korsten zijn opwachting maakte aan het Binnenhof. Het voor mijn scriptie te bestuderen tijdvak loopt door tot 2002 met de casus over Van der Linde. Deze had immers daarvoor onder andere ervaring op gedaan in de Verenigde Staten als spindoctor van voormalig burgemeester van New York Rudolph Giuliani. Ook na het adviseren van Fortuyn zou hij daarna nog enkele jaren Rita Verdonk bijstaan op het moment dat zij kandidaat-lijsttrekker was voor de VVD en vervolgens de partij Trots op Nederland oprichtte. Tegen die achtergrond vormt Van der Linde een interessant onderzoeksobject.³³ Verder richting het heden zal deze scriptie niet gaan, aangezien het gebruikelijk is tot ongeveer de eeuwwisseling historisch onderzoek te doen om als historicus voldoende distantie te kunnen behouden tot het verleden. Al met al zal mijn scriptie dus bijna veertig jaar beslaan. Ook dit is een bewuste keuze, zodat er voldoende tijd zit tussen de te bestuderen casussen om een ontwikkeling te kunnen schetsen. Zodoende is het mogelijk om met de hoofdvraag in het vizier te kunnen achterhalen welke continuïteiten en verschillen er te constateren zijn gedurende vier decennia.

---

³³ Redactie, 'Van der Linde was spindoctor in VS', *Het Parool* (29-11-2008).

Hoofdstuk 1: Van mannetjesmaker tot morfinist

1.1 Korsten maakt zijn opwachting

Het werd door bestaande partijen als een politieke aardverschuiving ervaren, toen Democraten 66 na de verkiezingen van 1967 in één keer met zeven parlementariërs plaats kon nemen in de Tweede Kamerbankjes. Dit electorale succes én de oprichting van de partij het jaar daarvoor zouden in politiek opzicht symbolisch worden voor de jaren zestig, waarin politieke en maatschappelijke veranderingen in een stroomversnelling raakten. Zo was de roep om hervormingen door te voeren in het bestuursstelsel groot. Ook raakte de samenleving in rap tempo ontzuild en nam de bereidheid onder kiezers om te wisselen van politieke partij in het stemhokje toe. De overwinning van D66 sloot dan ook aan bij die tijdgeest. Na dat verkiezingsjaar zou de politieke cultuur in Nederland definitief veranderd zijn.³⁴

Ook het medialandschap viel ten prooi aan de wens om tot herordening van de samenleving te komen. Door de opkomst van de televisie ontstond er immers een andere manier van communiceren en daarmee campagnevoeren door politieke partijen. In tegenstelling tot het verleden konden politici zodoende direct communiceren met een groot publiek. Philip van Praag stelde dat de doorbraak van het medium in politiek Den Haag spoedig een feit was, aangezien politici er meteen gretig gebruik van maakten.³⁵ Volgens Harm Kaal gold dit vooral voor de televisiedebatten in verkiezingstijd, die vanaf 1963 werden uitgezonden. In zijn artikel *De cultuur van het televisiedebat* legde hij uit hoezeer de opkomst van veel nieuwe partijleiders gedurende de jaren zestig een rol heeft gespeeld in de populariteit van de televisie onder politici. Door het communicatiemiddel konden deze in een zeer korte tijd grote naamsbekendheid verkrijgen.³⁶ Iemand als Van Mierlo had daar zeker garen bij gesponnen.³⁷

Politici realiseerden zich bovendien dat beeld een hele andere dynamiek erop nahield dan tekst. Van belang was dat politieke ambtsdragers gedegen en betrouwbaar over zouden komen voor de camera. Ook moest er nagedacht worden over de vraag welke en hoe politieke boodschappen werden overgebracht teneinde overtuigend te kunnen zijn. In de geest van de democratiseringsgedachte diende beleid voortaan in voor velen begrijpelijke taal ‘verkocht’ te

---

³⁴ Jac Bosmans en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011) 117-118.

³⁵ Philip van Praag, ‘Van non-item naar hot item. Verkiezingscampagnes in het televisiejournaal’, in: J. Bardeel, *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2009) 305.

³⁶ Harm Kaal, ‘De cultuur van het televisiedebat. Veranderende percepties van de relatie tussen media en politiek, 1960-heden’ in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:2 (2014) 300.

³⁷ Remieg Aerts en Carla van Baalen, *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015) 187.

worden in de hoop kiezers daardoor zo goed mogelijk te bedienen en uiteindelijk over te halen op een bepaalde partij te gaan stemmen.³⁸

Het waren dan ook dergelijke ontwikkelingen, die de basis legden voor de opkomst van het uit de Verenigde Staten overgewaaid verschijnsel van de spindoctor in het Nederlandse politieke krachtenveld. Toch vielen de eerste tekenen, waarbij de noodzaak gevoeld werd om politici en hun boodschap zo effectief mogelijk in de markt te zetten, al vanaf het einde van de jaren vijftig waar te nemen. Zo constateerde toenmalig staatssecretaris van Algemene Zaken en latere fractievoorzitter van de Katholieke Volkspartij Norbert Schmelzer een steeds onafhankelijker houding van de media jegens politieke partijen. Tegen die achtergrond liet de politicus een notitie opstellen, waarin hij een hervorming van de overheidsvoorlichting bepleitte. Daarmee was de KVP'er zijn tijd ver vooruit.³⁹ Ondanks dat dus de geesten in de politiek hiervoor nog niet rijp waren, was het deze politicus die anticiperend op wat in het volgende decennium zou komen gaan in 1959 Ben Korsten aantrok.

Blijkens de mémoires van oud-staatssecretaris en -minister Gerard Veldkamp had Schmelzer een dermate grote waardering voor Korsten dat hij hem in diezelfde periode introduceerde bij andere bewindspersonen van de KVP.⁴⁰ Ook de notulen van vergaderingen van het Dagelijks Bestuur van de partij bevestigden dit. Korstens naam werd hierin reeds in het najaar van 1958 opgetekend.⁴¹ Snel verwierf de spindoctor de bijnaam de 'mannotjesmaker', nadat hij in de daaropvolgende jaren door diverse bewindslieden gevraagd werd om op verscheidene ministeries de voorlichting op poten te zetten. Rond het midden van de jaren zestig adviseerde hij niet alleen KVP-politici, maar ook kabinetsleden van CHU- en VVD-huize.⁴² De omvang van zijn werkgebied zou echter pas in 1967 publiekelijk bekend worden.⁴³ Piet de Jong, die in het midden van de jaren zestig nog het ministerie van Defensie aanstuurde en vervolgens in 1967 premier zou worden, ontving eveneens bijstand van Korsten. Dit bleek bijvoorbeeld uit een brief van de toenmalig hoofdredacteur van het *Algemeen Dagblad* aan de minister, waarin hij De Jong vroeg om zijn akkoord voor een concept-artikel over diens defensiebeleid. Aan het

---

³⁸ Sjoerd Keulen, *Monumenten van beleid: De wisselwerking tussen Nederlands rijksoverheidsbeleid, sociale wetenschappen en politieke cultuur, 1945-2002* (Hilversum 2014) 82.

³⁹ Marja Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst: geheimhouden, toedekken en openbaren* (Den Haag 1997) 170.

⁴⁰ Gerard Veldkamp, *Prof. dr. G.M.J. Veldkamp*, 6.

⁴¹ Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen (KDC), *Archief Katholieke Volkspartij*, 224, notulen Dagelijks Bestuur Katholieke Volkspartij, 1958.

⁴² Andere Tijden, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁴³ Parlementaire redactie, 'Kamerlid vraagt over adviseur B. Korsten', *Leidsch Dagblad* (27-09-1967).

eind van zijn schrijven liet hij de bewindsman weten een kopie van het stuk gelijktijdig verstuurd te hebben naar Korsten.⁴⁴

1.2 Korsten aan het Binnenhof

Hoewel bewindslieden aanvankelijk via de media hadden gecommuniceerd dat Korsten was aangesteld om de inzichten te vergroten richting burgers over het gevoerde regeringsbeleid⁴⁵, ontstond er zowel tijdens als na zijn werkzame leven discussie over de vraag hoever zijn macht reikte in het centrum van de landelijke politiek. In de uitzending van *Andere Tijden* uit 2002 over het leven van de spindoctor stelde Piet de Jong dat Korsten op geen enkele manier de speelruimte van politici op inhoudelijk vlak had ingeperkt.⁴⁶ In de biografie die het jaar daarvoor verscheen over de oud-premier werd deze stellingname bevestigd. Korsten zou slechts ambtelijke taal opgepoetst hebben voor de media, zodat het beleid beter begrepen kon worden door de Nederlandse samenleving.⁴⁷

Tevens verkondigde Berend-Jan Udink tijdens een interview voor diezelfde documentaire een gelijklopende boodschap. Dat er echter ook een brief bestond van de oud-minister van Ontwikkelingssamenwerking uit augustus 1967, waarin hij Korsten vroeg om een reactie op een voorstel dat hij ter goedkeuring zou voorleggen aan de Tweede Kamer, viel in contrast te plaatsen met zijn beweringen drie decennia later.⁴⁸ Ook een uitspraak van de spindoctor in 1967 sprak de these van het voormalig regeringslid tegen. Zo deelde hij met de media wel degelijk betrokken te zijn geweest in beleidsbepalingen op Udinks departement.⁴⁹

Bovendien was de door de oud-bewindslieden geschetste weergave van zaken onvolledig te noemen. Uit de in het Katholiek Documentatiecentrum opgeslagen persoonlijke agenda's van Piet de Jong over de periode 1964-1966 bleek bijvoorbeeld dat de spindoctor ook televisieoptredens voorbereidde samen met de minister. Korsten kende dus niet alleen betrokkenheid bij het tekstueel verfraaien van departementaal beleid, maar ook het bewerken

---

⁴⁴ KDC, *Archief P.J.S. De Jong*, 56, brief van A.C.W. van der Vet, hoofdredacteur van het Algemeen Dagblad, 1964.

⁴⁵ Redactie, 'Korsten gaf adviezen over functionarissen', *Leidse Courant* (10-10-1967).

⁴⁶ *Andere Tijden*, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor' <<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁴⁷ Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer, *P.J.S. de Jong. Van buitengaats tot Binnenhof* (Amsterdam 2011) 100-102.

⁴⁸ *Andere Tijden*, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor' <<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁴⁹ KDC, *Archief Katholieke Volkspartij*, 6536, stukken betreffende 'De affaire van Ben Korsten', over de doodsoorzaak van die prominente politicus, 1967, 1969, 1983 en 1986.

van persoonlijke politieke boodschappen van leden van de regering.⁵⁰ Bovendien leverde dit materiaal een bewijs voor het feit dat politici zich zeer bewust waren van de impact van de televisie. Dit gold volgens historicus Kaal in sterke mate voor de KVP. De partij zag immers in het nieuwe medium een instrument om de apathie, die zeker in de jaren zestig bestond onder kiezers ten opzichte van de politiek, teniet te doen.⁵¹ Hieruit viel dus op te maken dat spindoctors als adviseurs met betrekking tot mediabeleid een waardevolle bijdrage konden leveren aan het bereiken van dat doeleinde.

Daarnaast waren er andere aanwijzingen, waaruit bleek dat Korsten naast het bespelen van de media zich evenzeer bemoeide met het beleid. Zo beschreef de monografie *Kabinetsformaties 1959-1973* van Frans Maas de invloedrijke werkzaamheden van de spindoctor tijdens het smeden van regeringen. Daarin werd vermeld hoe Korsten tijdens de kabinetsformatie van 1963 poogde een conflict op te lossen tussen kandidaat-bewindspersonen over de hoogte van de Algemene Ouderdomswet.⁵² Een ander voorbeeld betrof het nauwe contact dat Korsten onderhield met Norbert Schmelzer tijdens de informatie van 1965. Dat toenmalig informateur Schmelzer bij Korsten thuis kwam voor overleg gedurende deze periode vatte de latere premier Jo Cals samen als stiekem gedrag.⁵³

Korsten stuurde echter niet alleen op de inhoud van regeerakkoorden. In zijn mémoires vermeldde Veldkamp dat hij tijdens diezelfde kabinetsformatie van 1965 regelmatig aanschoof bij overleggen tussen Korsten en informateur Schmelzer. Zijn aanwezigheid hierbij was een belangrijke indicator voor Korstens stem in het bepalen van samenwerking tussen politieke partijen in het kader van coalitiedeelname.⁵⁴ Veldkamp stond immers bekend als een groot voorstander van samenwerking met de Partij van de Arbeid. Mede door zijn toedoen kreeg de verzorgingsstaat gedurende de jaren zestig van de twintigste eeuw verder gestalte.⁵⁵ Het resultaat van de informatie was dat de sociaaldemocraten weer deel uit gingen maken van de daaropvolgende gevormde regering-Cals.⁵⁶

In het verlengde daarvan zette Korstens zus Enny Mulder in de documentaire van *Andere Tijden* uiteen hoezeer de spindoctor een belangrijke speler was geweest in het verdelen van de kabinetsposten tijdens de formatie van 1967. Afgaande op haar getuigenis konden de ministers het onderling hierover niet eens worden en fungeerde haar broer als intermediair. Ze

---

⁵⁰ KDC, *Archief P.J.S. De Jong*, 10-12, kantoor- en zakagenda's, 1964-1966.

⁵¹ Kaal, 'De cultuur van het televisiedebat', 300.

⁵² Frans Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973* (Den Haag 1982) 121.

⁵³ *Ibidem*, 147.

⁵⁴ Veldkamp, 6.

⁵⁵ Brouwer, *P.J.S. de Jong*, 116-117.

⁵⁶ Bosmans, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 113.

voegde daaraan toe over deze informatie te beschikken aangezien Korsten op dat moment bij haar logeerde en onophoudelijk telefoon ontving. Ook oud-journalist voor *Elsevier* Ferry Hoogendijk bevestigde in datzelfde programma Korstens hand hierin.⁵⁷ De Jong had een soortgelijke zienswijze⁵⁸, hoewel uit archiefstukken duidelijk werd dat deze als formateur geen enkele keer melding had gemaakt van Korsten in zijn tijdens de kabinetsformatie bijgehouden dagboek.⁵⁹ Wellicht onbedoeld had politiek Den Haag de spindoctor daarmee een instrument in handen gegeven om het beleid te beïnvloeden, omdat er vanzelfsprekend inhoudelijke verschillen bestonden tussen partijen en partijgenoten. In dat opzicht kon het dus van invloed zijn welk persoon een bepaald departement kreeg toegewezen. Een voorbeeld hiervan was de eerder aangehaalde minister voor Ontwikkelingssamenwerking Berend-Jan Udink, die in tegenstelling tot veel andere kabinetsleden een ruimhartiger beleid voorstond als het ging om het financieel ondersteunen van Derdewereldlanden.⁶⁰

Kijkend naar de politieke mémoires van Norbert Schmelzer viel te constateren dat hij op een zeer afstandelijke toon sprak over Ben Korsten. De voormalig fractieleider van de KVP wijdde slechts twee pagina's aan zijn relatie met de spindoctor. De teksten hierover waren weinig gedetailleerd.⁶¹ In het licht van hun jarenlange politieke én vriendschappelijke band, waarbij Schmelzer en Korsten elkaar zelfs privé bezochten, verbaasde Veldkamp zich over Schmelzers geringe aandacht voor deze historie. Aangezien de oud-minister van Sociale Zaken zich in zijn eigen autobiografie omschreef als een huisvriend van Korsten was hij de mening toegedaan dat Schmelzer meer informatie had moeten verschaffen over zijn band met hem. Hij achtte het zelfs noodzakelijk dat te doen om een volledige weergave van zaken te kunnen bieden aan de lezer.⁶² Uit een aan de dan voormalig spindoctor verstuurd brief uit juni 1969 bleek uit Schmelzers afstandelijke toon echter dat van vriendschap tussen beiden al in die tijd geen sprake meer was. Blijkens de inhoud ervan werd duidelijk dat vervanging van Korstens persoon twee jaar daarvoor van negatieve invloed was geweest op hun relatie.⁶³ Dat de KVP'er niet

---

⁵⁷ Andere Tijden, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor' <<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁵⁸ Andere Tijden, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor' <<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁵⁹ KDC, *Archief P.J.S. De Jong*, 127, dagboek inzake de formatie van het kabinet De Jong in de periode maart-april, 1967.

⁶⁰ Brouwer, 160.

⁶¹ Schmelzer, *Herinneringen van een politiek dier*, 65-66.

⁶² Veldkamp, 6-7.

⁶³ KDC, *Archief Katholieke Volkspartij*, 6536, stukken betreffende 'De affaire van Ben Korsten', over de doodsoorzaak van die prominente politicus, 1967, 1969, 1983 en 1986.

meewerkte aan de uitzending van *Andere Tijden* toonde eveneens aan dat de geschiedenis rondom de spindoctor voor hem een gesloten boek was.⁶⁴

Al met al dichtten politici dus decennia na Korstens werkzaamheden de spindoctor een zeer geringe rol binnen het krachtenveld toe. Dit ging zelfs zover dat iemand als Schmelzer zijn betrokkenheid bij de Katholieke Volkspartij én zijn eigen functioneren negeerde in diens mémoires. Toch bleek uit archiefmateriaal en zeker ook de opgetekende herinneringen van oud-minister Veldkamp dat de ontkenning van zijn invloedrijke positie op basis van historisch bewijs van relativeringen voorzien kon worden.

1.3. Val en beeldvorming

In de jaren dat Korsten zich begaf in het centrum van de politieke macht trad hij nooit op de voorgrond. Tevens was zijn rol en positie nooit onderwerp van gesprek geweest in zowel de media als Tweede Kamer. Daar kwam abrupt een einde aan toen de spindoctor in september 1967 aan de *Haagse Post* liet weten grote invloed te genieten en een niet te onderschatten rol speelde in het opstellen van beleid. Het dagblad kopte dan ook daags na het interview met de tekst: ‘Den Haag fronst: te veel macht voor een mannetjesmaker’. Alleen al met het laatste woord ervan wekte de krant de indruk dat Korsten op het Binnenhof voor meer verantwoordelijk was geweest dan alleen het ombuigen van Haags jargon tot voor kiezers begrijpelijk Nederlands.⁶⁵

Het artikel maakte duidelijk dat hoge ambtenaren zich zorgen maakten over Korstens zeggenschap aan het Binnenhof. Bovendien taxeerden ze het feit dat er geen garanten voor geheimhouding met hem was afgesproken als bedenkelijk. Korsten zelf had aan hetzelfde medium laten weten nog in dezelfde maand dat het artikel verscheen een memorie van toelichting geschreven te hebben voor de minister van Defensie Willem den Toom. Verder kwam zijn rol in benoemingen tijdens kabinetsformaties voor het eerst publiekelijk aan het licht.⁶⁶ Tezelfdertijd schreef het *Leidsch Dagblad* over hoeveel macht Korsten bezat als het ging om de keuze van medewerkers op diverse ministeries.⁶⁷ *Het Parool* sprak in deze dagen

---

⁶⁴ *Andere Tijden*, ‘Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor’ <<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁶⁵ Redactie, ‘Den Haag fronst: te veel macht voor een mannetjesmaker’, *Haagse Post* (16-09-1967).

⁶⁶ Redactie, ‘Den Haag fronst: te veel macht voor een mannetjesmaker’, *Haagse Post* (16-09-1967).

⁶⁷ Parlementaire redactie, ‘Kamerlid vraagt over adviseur B. Korsten’, *Leidsch Dagblad* (27-09-1967).

zelfs van een dubbelrol. Het beeld van een spindoctor met verregaande bevoegdheden en macht was daarmee geschapen.⁶⁸

Hoogstwaarschijnlijk geschrokken van de commotie over zijn onthullingen sprak Korsten zelf kort na het interview de inhoud van de artikelen in de media tegen. De spindoctor beweerde dat de *Haagse Post* alles uit de lucht had gegrepen.⁶⁹ Wat op dat moment in de media niet naar voren kwam, was dat Korsten al jaren verdovende middelen tot zich nam. Dat hij na gebruik in een ongecontroleerde toestand vrijuit tegen journalisten was gaan spreken, werd aannemelijk geacht door zijn zus. Zij gaf in de reeds eerder genoemde documentaire van *Andere Tijden* te kennen dat de geestelijke gesteldheid van haar broer rond die tijd allerminst opperbest was. Voorts zou het gegeven dat hij in al die voorgaande jaren zeer professioneel had gehandeld in zijn hoedanigheid als spindoctor kunnen wijzen op een zwak moment tijdens het najaar van 1967.⁷⁰

Toch voorkwamen de ontkenningen van Korsten, die nog in diezelfde septembermaand door de regering werd ontslagen⁷¹, niet dat als gevolg van de ontstane dynamiek in de media de kwestie ook het parlement bereikte. Zo liet D'66-voorman Van Mierlo op 23 september aan de *Haagse Post* weten dat niet alleen de mannetjesmaker zou moeten vertrekken, maar ook de bewindspersonen die ondersteuning hadden ontvangen van Korsten. De reactie van de Democraten was te verwachten. Voor de partij stond dergelijke oncontroleerbare zeggenschap symbool voor het weinig transparante politieke bestel met haar verouderde politieke spelregels. Het ontstane beeld viel dan ook naadloos samen met één van de redenen van oprichting van D'66.⁷² In hetzelfde krantenartikel viel oud-premier Jan de Quay de Democraat tot op zekere hoogte bij door aan te geven het onwenselijk te achten, wanneer voorlichters zich bemoeiden met politieke aangelegenheden. Voorlichting diende in de ogen van de KVP'er vormgegeven te worden door ambtenaren. Zij waren er immers aan gehouden loyaal te zijn aan het beleid. Ook VVD-fractievoorzitter Edzo Toxopeus deelde die visie en voegde daaraan toe dat politiek geen merkartikel was. De uitlatingen maakten duidelijk dat politici de situatie als zeer onwenselijk beschouwden en daarmee de druk op de regering om Korsten af te zetten

---

⁶⁸ Redactie, 'Adviseur Ben Korsten: 'Mijn politieke vrienden zeggen dat ik nu verder m'n mond moet houden', *Het Parool* (23-09-1967).

⁶⁹ Redactie, 'Public-relationsman boos op Haagse Post', *Algemeen Handelsblad* (16-09-1967).

⁷⁰ *Andere Tijden*, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor' <<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁷¹ Redactie, 'Regering breekt met Korsten', *De Telegraaf* (28-09-1967).

⁷² Hans van Mierlo, *Een krankzinnig avontuur: Politieke, culturele en literaire beschouwingen* (Amsterdam 2012) 9-10.

vergrootten. Hoewel politiek Den Haag tegelijkertijd wél van oordeel was dat bewindspersonen recht hadden op een woordvoerder werd Korstens positie na de onthullingen als te invloedrijk geacht.⁷³

In diezelfde periode maakte *Het Parool* gewag van een bezorgde oppositieleider Joop den Uyl. Aan deze krant had de oppositieleider van de PvdA aangegeven de kwestie te gaan bespreken in de fractie. Dat hij de berichtgevingen aan de orde zou gaan stellen in de Tweede Kamer sloot de voorman dan ook niet uit.⁷⁴ Daarentegen toonde Tweede Kamerlid Gijs Boot zich minder afwachtend. Kort na de openbaringen diende hij schriftelijke vragen in aan het adres van premier De Jong. Hij wilde van de zijde van de minister-president zoal weten wat het waarheidsgehalte was geweest van Korstens beweringen. Daarnaast vroeg hij welke taken niet-ambtelijke functionarissen verrichten voor ministers op het gebied van de voorlichting. Verder liet hij in zijn vragen doorschemeren waarde te zien in een onderzoek naar de doelmatigheid van de vaak omvangrijke voorlichtingsdiensten.⁷⁵

Dat nota bene een parlementariër van De Jongs eigen KVP deze vragen publiekelijk had gesteld, versterkte het beeld dat de zorgen én onduidelijkheid in het parlement over Korstens machtspositie groot waren. Dit werd eveneens aangewakkerd door de publicaties van diverse media over de vragen.⁷⁶ In antwoord hierop betoogde de premier dat Korsten slechts betrokken was geweest bij het opzetten van de voorlichting op een aantal departementen. Hij voegde daaraan toe dat meerdere particuliere instanties in het verleden ingezet waren bij de werving van overheidsfunctionarissen. Vanuit die hoedanigheid achtte de premier Korstens aanstelling een paar jaar daarvoor niet als bijzonder. Wat dat betreft deelde De Jong het standpunt van zijn voorganger De Quay zeker niet.⁷⁷ Mede op basis hiervan zag de regeringsleider weinig heil in het wijzigen van de grondslagen van de overheidsvoorlichting. Door de beantwoording kreeg Boot echter wél helder dat Korsten invloed had uitgeoefend op de keuze van medewerkers. Berichtgevingen in de media hierover sneden dus wel degelijk hout.⁷⁸

Ondanks dat De Jong in de Kamer had aangegeven niet tot hervorming over te willen gaan, bleek uit zijn biografie dat er in datzelfde najaar van 1967 gesprekken werden gestart om

---

⁷³ KDC, *Archief Katholieke Volkspartij*, 6536, stukken betreffende 'De affaire van Ben Korsten', over de doodsoorzaak van die prominente politicus, 1967, 1969, 1983 en 1986.

⁷⁴ Redactie, 'Adviseur Ben Korsten: 'Mijn politieke vrienden zeggen dat ik nu verder m'n mond moet houden', *Het Parool* (23-09-1967).

⁷⁵ *Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1967-1968*, Aanhangsel nummer 49, p. 99.

⁷⁶ Parlementaire redactie, 'Kamerlid vraagt over adviseur B. Korsten', *Leidsch Dagblad* (27-09-1967).

⁷⁷ KDC, *Archief Katholieke Volkspartij*, 6536, stukken betreffende 'De affaire van Ben Korsten', over de doodsoorzaak van die prominente politicus, 1967, 1969, 1983 en 1986.

⁷⁸ HTK 1967-1968, Aanhangsel nummer 49, p. 99.

een nieuwe regeling op te zetten voor de overheidsvoorlichting. Het doel daarbij was om het beleid goed te presenteren zonder dat de voorlichting een politiek karakter had. Daarmee wekte het werk over het leven van de oud-premier de suggestie dat dit noodzakelijk was om tegenwicht te kunnen bieden aan de ontstane beeldvorming. De Jongs biografen Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer zetten in dat kader uiteen hoezeer de voorlichtingskwestie de regering kwetsbaar had gemaakt. Dat het kabinet door zowel burgers als media werd beticht van het hebben van een regentenmentaliteit speelde hierin ook een rol van betekenis.⁷⁹

Ondanks dat er hierna geen Kamervragen meer werden ingediend, kwam Korsten nog wel aan de orde tijdens de Algemene Beschouwingen van 1967. Zo vroeg Den Uyl zich af of na het vertrek van Korsten het beleid op Udinks ministerie van Ontwikkelingssamenwerking zou worden voortgezet. Hieruit sprak dat er binnen de PvdA-fractie het beeld bestond dat Korsten op regeringsniveau had geïntervenieerd in politiek beleid.⁸⁰ Dit werd eveneens duidelijk op het moment dat Den Uyls fractiegenoot Hans van den Doel een interruptie pleegde tijdens diezelfde vergadering. Daarin vroeg hij premier De Jong of deze niet eerst Korsten wilde raadplegen alvorens hij antwoord zou geven op vragen over woningwetwoningen. Op deze manier benadrukte de sociaaldemocraat het beeld van bewindspersonen, die in zeer sterke mate afhankelijk waren geweest van politiek-inhoudelijke adviezen van de spindoctor.⁸¹

In datzelfde vergaderjaar werd er nog een enkele keer en op schertsende wijze verwezen naar Korstens positie aan het Binnenhof. Daarna verdween de kwestie en zijn persoon naar de achtergrond. Zodoende was de affaire net zo snel opgekomen als dat deze ook weer in de vergetelheid zou raken.⁸² De voormalig mannetjesmaker kwam pas twee jaar later weer in het nieuws, toen bekend werd dat hij als gevolg van een overdosis morfine op 52-jarige leeftijd was gestorven.⁸³

Resumerend valt vast te stellen dat uit Korstens onthullingen een beeld opsteeg van een spindoctor met verregaande bevoegdheden in het machtscentrum van de landelijke politiek. Uit krantenberichten en parlementaire acties bleek dat de berichtgevingen in de Tweede Kamer een schokeffect teweeg gebracht hadden. Hoewel de regering eerst nog een ontkennende houding aannam wat betreft Korstens invloedrijke positie zag zij door de ontstane beeldvorming noodzaak hem te ontslaan en de voorlichting te hervormen om herhaling te voorkomen.

---

⁷⁹ Brouwer, 191-192.

⁸⁰ HTK 1967-1968, p. 109.

⁸¹ HTK 1967-1968, p. 208.

⁸² HTK 1967-1968, Vaste Commissie voor Onderwijs en Wetenschappen, p. 31.

⁸³ Andere Tijden, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Daarmee gaf het dan weinig populaire kabinet-De Jong impliciet te kennen dat Korstens positie te krachtig was geweest. Daarbij viel niet te negeren dat deze knieval een strategie van de regering was geweest om politiek te kunnen overleven. Ondanks dat de politieke cultuur aan het Binnenhof gedurende de jaren zestig van de twintigste eeuw een ingrijpende verandering doormaakte, was een spindoctor die de speelruimte van politici dermate had ingeperkt dus nog een brug te ver gebleken.

Hoofdstuk 2: Het 55e Kamerlid van het CDA

2.1 Spindoctors en Schinkelshoek in opmars

Veertien jaar na de dood van Ben Korsten ging de op het leven van de voormalige spindoctor geïnspireerde film *De mannetjesmaker* in première. Kort daarna verschenen tal van recensies. Deze legden bloot hoe de man in de tijd dat hij politici had voorzien van media- en beleidsinhoudelijke adviezen tegelijkertijd gebruik maakte van verdovende middelen. Hoewel dit historisch niet te bewijzen viel, steeg uit het plot een beeld op van een spindoctor die als gevolg van deze verslaving misbruikt werd door politieke ambtsdragers. Het gekozen perspectief leidde ertoe dat dagbladen en tijdschriften gewag maakten van een chantabel personage. Hierdoor werd postuum het toen al weinig rooskleurige imago van Korsten van verdere negatieve connotaties voorzien. De speelfilm viel dan ook niet alleen te beschouwen als een bron van informatie over een bijna vergeten deel van de vaderlandse politieke geschiedenis, maar maakte eveneens helder dat er tegen de rol van spindoctors bepaald niet optimistisch werd aangekeken aan het begin jaren tachtig van de twintigste eeuw.⁸⁴

Vanwege het erin opgeroepen beeld van een zeer invloedrijke adviseur die aan de knoppen van het regeringsbeleid had kunnen draaien, raakte Den Haag doordrongen van de politieke gevoeligheid van de film. Zo verklaarde oud-directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst Gijsbert van der Wiel aan *Het Vrije Volk* dat het tonen van *De mannetjesmaker* het vertrouwen van burgers in de politiek schade kon berokkenen. Daaraan voegde hij toe gevaren te zien in het aanwakkeren van de electorale steun aan rechts-populistische partijen, zoals de opkomende Centrum Partij van Hans Janmaat.⁸⁵ Door zijn uitspraken wekte Van der Wiel de indruk dat de bestaande politieke orde aan het Binnenhof in het geding kon komen. Toenmalig premier Ruud Lubbers en minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur Elco Brinkman bevestigden eigenhandig deze bezorgdheid, toen bleek dat de bewindspersonen nog vóór het uitbrengen op de hoogte werden gesteld van de inhoud en rolverdeling van de speelfilm.⁸⁶

Blijkbaar vreesden politici voor een opleving van de discussie over de rol van spindoctors en de eventueel daaruit voortvloeiende politieke consequenties in een tijd dat deze een steeds belangrijkere positie toebedeeld zou krijgen in het politieke domein. In dat kader betoogde Frank Thevissen dat vanaf de jaren tachtig veranderingen in de politieke communicatie aanzienlijk te noemen waren door de verdere opkomst van de televisie en nieuwe verschijnselen als opiniepeilingen en reclamebureaus. Dat dergelijke ontwikkelingen invloed

---

⁸⁴ KDC, *Archief Katholieke Volkspartij*, 6536, stukken betreffende 'De affaire van Ben Korsten', over de doodsoorzaak van die prominente politicus, 1967, 1969, 1983 en 1986.

⁸⁵ Peter Slavenburg, 'Film De mannetjesmaker: hopen op nieuw onderzoek', *Het Vrije Volk* (16-11-1983).

⁸⁶ Han Hansen, 'Nieuwe speelfilm zorgt voor beroering in Haagse kringen', *De Volkskrant* (10-05-1983).

uitoefenden op het handelen van mannetjesmakers was onontkoombaar.⁸⁷ Bovendien zetten Maud Adriaansen en Philip van Praag in hun artikel *Nieuwe scheidslijnen en de turbulente relatie tussen politiek, media en burgers* uiteen dat in ditzelfde decennium de voorlichting van politieke partijen formeel erkend werd als onderdeel van de overheidsvoorlichting. Ook legitimeerde de staat zelf het beïnvloeden van beeldvorming rondom politiek-inhoudelijke boodschappen. Deze wijziging in denken was veelzeggend als het ging om de rol die zij aan de daarvoor verantwoordelijke actoren wenste toe te wijzen.⁸⁸ Dat gedurende deze periode de door journalisten in de Verenigde Staten bedachte term *spindoctor* wortel begon te schieten, was dan ook niet toevallig.⁸⁹ Ter relativering diende daarbij vermeld te worden dat er over gedragsbeïnvloedende aspecten in de voorlichting nog wél verschil van mening bestond onder spindoctors. Hoewel er dus discussie bleek te bestaan over de vraag hoever hun macht diende te reiken, sprak uit de veranderingen tegelijkertijd ook publieke acceptatie van deze spelers als onderdeel van het politieke krachtenveld. In dat opzicht was er gebroken met de heersende filosofie in jaren zestig.⁹⁰

Te midden van deze ontwikkelingen werd Jan Schinkelshoek in januari 1983 aangesteld als spindoctor van de CDA-fractie in de Tweede Kamer.⁹¹ Ruim een half jaar na zijn aanstelling zou de *De mannetjesmaker* verschijnen. Of deze invloed had gehad op zijn functioneren in de jaren daarna viel niet te bewijzen. Wél zou Schinkelshoek gedurende de periode dat hij de christendemocratische parlementariërs en vanaf het midden van de jaren tachtig ook premier Lubbers bijstond niet dezelfde fout als Korsten begaan door bewust op de voorgrond te treden. Daarover zei hij terugkijkend op deze periode in 1993 aan *HP De Tijd* dat het van belang was geweest om zijn persoon telkens ondergeschikt te maken aan de politieke zaak. De kans bestond anders om tussen de politicus en kiezer in te komen staan.⁹² Evenmin zou hij onderwerp van gesprek zijn in het parlement. Ondanks dat in deze opzichten de geschiedenis dus geen herhaling kreeg, zou ook Schinkelshoek in zijn tijd als spindoctor geconfronteerd worden met de vraag in hoeverre hij de speelruimte van politici ondergroef.⁹³

---

⁸⁷ Frank Thevissen, 'Om zeep. De marketing van het politieke merk', in: C. Davos, *Ménage a trois: de verhouding tussen pers, politiek en politicologie* (Gent 2003) 91.

⁸⁸ Maud Adriaansen en Philip van Praag, 'Nieuwe scheidslijnen en de turbulente relatie tussen politiek, media en burgers', in: H. Dijstelbloem e.a., *Het gezicht van publieke zaak. Openbaar bestuur onder ogen* (Amsterdam 2010) 250-251.

⁸⁹ Gianpietro Mazzoleni e.a., *The international encyclopedia of political communication* (New York 2016) 1536.

⁹⁰ Adriaansen en Van Praag, 'Nieuwe scheidslijnen en de turbulente relatie tussen politiek, media en burgers', 250-251.

⁹¹ Redactie, 'Schinkelshoek nieuwe voorlichter CDA-fractie', *Nieuwsblad van het Noorden* (04-01-1983).

⁹² Dig Istva, 'Weg met de mannetjesmakers, leve de mannetjesmakelaar', in: P. Kramer, *Politieke communicatie in Nederland. Over campagnes, kandidaten en media* (Den Haag 1994) 49.

⁹³ Redactie, 'Topberaad in Catshuistuin', *De Telegraaf* (09-09-1988).

2.2 Spindoctor van 's lands grootste partij

Eind 2013 wijdde het programma *Andere Tijden* een uitzending aan het premierschap van Ruud Lubbers. Naast dat daarin vooral de langstzittende premier in de vaderlandse geschiedenis zelf en een aantal oud-bewindslieden op hun regeerperiode reflecteerden, kwam ook Jan Schinkelshoek aan het woord. Zo riep de oud-spindoctor het moment in herinnering, toen hij samen met Lubbers op de achterbank zat op weg naar de Houtrusthallen in Den Haag. Daar zou de premier zich richten tot demonstranten die fel gekant waren tegen het plaatsen van kruisraketten op Nederlandse bodem. Schinkelshoek deed in de documentaire uit de doeken hoe Lubbers tijdens de autorit nog aan het krassen was geweest in zijn speech, hoewel hij de eerste minister had afgeraden de menigte überhaupt toe te spreken. De aflevering schetste een situatie, waarin spindoctor Schinkelshoek geen invloed had kunnen uitoefenen op een zich soeverein gedragende politiek leider.⁹⁴ Kort na zijn overlijden gaf Lubbers' rechterhand in februari 2018 daarnaast te kennen dat hij van het kernbewapeningsdossier op politiek-inhoudelijk vlak geen deelgenoot gemaakt was.⁹⁵

Op het moment dat parlementair journalist Max van Weezel hem in 2011 interviewde voor het boek *Haagse Fluisteraars* omschreef Schinkelshoek zichzelf als één van de hele vroege voorlopers van de huidige spindoctors.⁹⁶ Daarmee bracht hij een onderscheid aan tussen de periode dat hij actief was voor de christendemocraten en ruim twee decennia later. Tegelijkertijd sloot Schinkelshoeks uitspraak niet uit dat hij zelf ook een spindoctor geweest was. Deze constatering zette hij in datzelfde vraaggesprek kracht bij door zijn aanwezigheid bij tal van belangrijke politieke overleggen in herinnering te roepen. Voorbeelden hiervan waren de vergaderingen van de Tweede Kamerfractie en het zogeheten Corenwijnberaad. Met deze term werd bedoeld op het wekelijkse overleg tussen premier Lubbers, CDA-fractievoorzitter Bert de Vries en minister van Sociale Zaken Jan de Koning. Tijdens deze momenten kwamen de politieke kopstukken volgens Van Weezel tot besluiten, waaraan parlementariërs geacht werden zich te committeren.⁹⁷ Buiten deze periodieke bijeenkomsten om was Schinkelshoek met enige regelmaat te vinden in het Catshuis en Torentje voor de dan noodzakelijke afstemming met bewindslieden. Zijn aanwezigheid hierbij achtte hij vanzelfsprekend, aangezien het van belang was om te weten welke argumenten politici met elkaar gedeeld

---

⁹⁴ *Andere Tijden*, 'Het geheim van Ruud Lubbers'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/92/Het-geheim-van-Ruud-Lubbers>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

⁹⁵ Sander van Walsum, 'Verdedigen van kruisraketten bleek een meesterzet van Lubbers', *De Volkskrant* (16-02-2018).

⁹⁶ Van Weezel, *Haagse Fluisteraars*, 22.

⁹⁷ Max van Weezel, 'Met Rutte III zijn we terug in de tijd van Lubbers en Kok', *Vrij Nederland* (13-10-2017). <<https://www.vn.nl/max-vrijdag-lubbers-kok/>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

hadden. Door dit op te kunnen merken in contacten met journalisten kon de spindoctor overtuigend overkomen met als doel het CDA-gedachtegoed effectief weg te zetten in de media. Of politici waarde hadden gehecht aan zijn presentie zodat hij in staat was op politieke inhoud te sturen, liet Schinkelshoek onbesproken.⁹⁸

Uit zijn relaas bleek dat de spindoctor zich zeer bewust was geweest van de impact van de pers op het politieke domein. Stukken van het Nationaal Archief in Den Haag ondersteunden deze waarneming. Zo pleitte Schinkelshoek rond het midden van de jaren tachtig voor het instellen van een werkgroep Voorlichting. Middels dit platform zou het CDA voortdurend belagen ten ijs kunnen komen in de communicatie naar buiten toe.⁹⁹ Deze gedachtegang stond in het verlengde van de koers, die de christendemocraten al in 1981 hadden ingezet om de voorlichting van de partij eigentijds te herijken. Zo werd in officiële partijstatuten het takenpakket van de afdeling aanzienlijk uitgebreid met het trainen van politici voor radio- en televisieoptredens. Dit gold eveneens voor de coördinatie van spreekbeurten en de advisering daaromtrent.¹⁰⁰ Vooral het laatstgenoemde punt indiceerde dat het CDA steeds meer ruimte begon toe te laten voor de werkzaamheden van spindoctors in politiek-inhoudelijk opzicht. Ook legden de documenten bloot hoezeer de partij het belang zag om de aandacht voor beeldvorming als gevolg van hun handelen te intensiveren. Deze ontwikkeling sloot naadloos aan bij de in het artikel van Adriaansen en Van Praag beschreven kentering in de politiek op dit vlak.¹⁰¹

Toch waren er ook sterkere aanwijzingen, waaruit een zeer actieve betrokkenheid van Schinkelshoek bij beleidsinhoudelijke kwesties sprak dan wat hij na zijn carrière had gedeeld met journalisten daarover.¹⁰² Zo schreef de voorlichtingsafdeling in een persbericht op 4 februari 1983 de behoefte te voelen te reageren naar aanleiding van het uitlekken van een interne notitie aangaande de eerder aangestipte kernbewapeningsdiscussie.¹⁰³ Schinkelshoek was toen nog de rechterhand van De Vries.¹⁰⁴ Uit het schrijven bleek dat het stuk was opgesteld door twee CDA-Kamerleden. Over hen stelde de afdeling dat zij niet de dominante visie van de fractie vertegenwoordigden. Het verkiezingsprogramma en het regeerakkoord waren immers leidend. Los van de vraag of de politiek-inhoudelijke bemoeienis van Schinkelshoek zich in dit

---

⁹⁸ Ibidem, 22-23.

⁹⁹ Nationaal Archief (NA), *Archief Christen Democratisch Appèl (CDA)*, 796, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 10-11, 1986.

¹⁰⁰ NA, *Archief CDA*, 873, Archief van de Werkgroep Voorlichting, Voorlichting, originelen, ingekomen stukken, rapporten, 1981-1985.

¹⁰¹ Adriaansen en Van Praag, 250-251.

¹⁰² Van Weezel, 22-23.

¹⁰³ NA, *Archief CDA*, 875, Archief van de Werkgroep Voorlichting, Persberichten, 1983-1985.

¹⁰⁴ Van Weezel, 22.

geval manifesteerde, maakte het bericht duidelijk dat hij via de fractievoorzitter een niet te onderschatten rol toebedeeld had gekregen in het disciplineren van parlementariërs inzake partijstandpunten.¹⁰⁵

Ook uit de brief die Schinkelshoek in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 op persoonlijke titel schreef aan kandidaat-Kamerleden sprak een niet geringe zeggenschap van zijn kant over de bewegingsvrijheid van de toekomstige fractieleden. Hierin gaf de spindoctor het nadrukkelijke advies eensgezind naar buiten te treden. Vanuit het partijbelang geredeneerd bestond dan ook absoluut geen ruimte voor individuele meningen over beleid. Als uitwerking hiervan eiste hij dan ook de bevoegdheid op om te bepalen wanneer en welke boodschappen werden gecommuniceerd met de media. Ook dwong hij af om bij iedere persconferenties tenminste één woordvoerder aanwezig te laten zijn. Dat dergelijke optredens vooraf met spindoctors voorbereid dienden te worden, zag Schinkelshoek als vanzelfsprekend. De kandidaten gingen met zijn voorstellen akkoord.¹⁰⁶ Het schrijven toonde niet alleen de mogelijkheid voor hem aan om te kunnen schaven aan de boodschap van politici, maar liet ook doorschemeren dat Schinkelshoek een dermate stevige positie had verworven zodat hij de fractie in de tang kon nemen. Dat hij in nauw contact stond met partijgenoten op belangrijke posities paste in dat beeld.¹⁰⁷

Voorts kwam uit de notulen van de wekelijks terugkerende overleggen van het CDA-campagnebureau naar voren dat de spindoctor beleidsopvattingen van parlementariërs vaak met succes tegensprak. Een voorbeeld hiervan stond opgetekend in het verslag van 13 januari 1986. Hieruit werd duidelijk dat toenmalig Tweede Kamerlid René van der Linden een opmerking had gemaakt over het plan van de vakbond FNV om een harde campagne te gaan voeren tegen het sociaaleconomische beleid van de regering. Zijn idee was om in de media te benadrukken dat dergelijke acties gefinancierd werden door het contributiegeld van haar leden. Van der Linden was het standpunt toegedaan dat er zodoende negatieve beeldvorming rondom de vakbeweging kon ontstaan teneinde de aandacht af te leiden van de ingrijpende bezuinigingsmaatregelen van het kabinet-Lubbers I. Naar aanleiding van de beschouwing van de volksvertegenwoordiger zwengelde Schinkelshoek een discussie aan. Na een

---

¹⁰⁵ NA, *Archief CDA*, 875, Archief van de Werkgroep Voorlichting, Persberichten, 1983-1985.

¹⁰⁶ NA, *Archief CDA*, 796, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 10-11, 1986.

¹⁰⁷ Van Weezel, 22-23.

gedachtewisseling, waar de spindoctor zelf ook aan deelnam, werd vervolgens besloten om als CDA vooral een eigen koers te varen en niet als eerste het offensief te starten.¹⁰⁸

Deze strategie was een belangrijke drager van Schinkelshoeks campagneplan om de christendemocraten met staatsman Lubbers aan het roer als verantwoordelijke regeringspartij te positioneren. Het creëren van een CDA die boven het gekrakeel stond tussen partijen en maatschappelijke organisaties was hier onlosmakelijk mee verbonden.¹⁰⁹ Dat de notulen tegelijkertijd helder maakten dat Schinkelshoek verdere polarisatie voorkwam tussen de regering en vakbeweging toonde de zeggenschap van de spindoctor aan in de sociaaleconomische koers van de partij en in het verlengde daarvan die van het toekomstige kabinet. Het beperken van de bewegingsvrijheid van democratisch gekozen volksvertegenwoordigers als Van der Linden was hiervan een neveneffect.¹¹⁰

Dat Schinkelshoek alertheid betrachtte als het ging om het bepalen van dergelijke standpunten was een uitvloeisel van het in september 1985 genomen besluit van de Politieke Programma Commissie om de economie als hoofdthema in te zetten tijdens de campagne.¹¹¹ Deze zat rond het midden van de jaren tachtig in de lift. Schinkelshoek achtte de kans destijds groot om deze ontwikkeling electoraal uit te kunnen buiten.¹¹² Daarnaast had de spindoctor als lid van die commissie gezinspeeld op het voortzetten van de coalitie met de VVD. Om dat te kunnen bewerkstelligen, stelde hij voor consequenties te verbinden aan de inhoudelijke vormgeving van het CDA-verkiezingsprogramma. Zo werd Schinkelshoeks advies overgenomen om naast de economie het milieu prominent naar voren te schuiven in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen.¹¹³ Tijdens de regeerperiode van het eerste kabinet Lubbers hadden de liberalen zich op dit beleidsterrein met de daarvoor verantwoordelijke minister Pieter Winsemius aanzienlijk kunnen profileren. Ook in het VVD-verkiezingsprogramma van 1986

---

¹⁰⁸ NA, *Archief CDA*, 795, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 1-5, 1986.

¹⁰⁹ Andere Tijden, 'Het geheim van Ruud Lubbers' <<https://anderetijden.nl/aflevering/92/Het-geheim-van-Ruud-Lubbers>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹¹⁰ NA, *Archief CDA*, 795, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 1-5, 1986.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Jan Schinkelshoek, 'Het dubbelloops jachtgeweer. De verkiezingscampagne van het CDA in 1986', in: P. Kramer, *Politieke communicatie in Nederland. Over campagnes, kandidaten en media* (Den Haag 1994) 179.

¹¹³ NA, *Archief CDA*, 795, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 1-5, 1986.

kreeg dit thema door middel van een apart hoofdstuk ruim aandacht.¹¹⁴ Door hierop in te spelen kon het CDA voldoende programmatische gemeenschappelijkheid creëren met de liberalen.¹¹⁵

Tegelijkertijd had Schinkelshoek met succes bepleit dat het aanvallen van de politiek verzwakte VVD-leider Ed Nijpels van belang was om de PvdA de wind uit de zeilen te nemen. Hierdoor vergrootte het CDA de kans om wederom de grootste partij te worden en in de dan met een ingekrompen VVD voortgezette samenwerking een grotere stempel te kunnen drukken op het regeringsbeleid van Lubbers' tweede kabinet. De minister-president zou immers de campagne ingaan met de boodschap om 'zijn karwei af te maken.' Om die belofte in te kunnen lossen, was continuïteit van de christendemocratische hegemonie noodzakelijk.¹¹⁶ Naast dat dit scenario waarheid zou worden, maakte het vergaderverslag duidelijk dat Schinkelshoek impliciet een stem had in het smeden van het tweede kabinet van Lubbers. Mede door zijn inzichten zou de CDA-premier nog jaren het Torentje blijven bewonen.¹¹⁷

Er viel dan ook vast te stellen dat Schinkelshoeks machtspositie niet onderschat diende te worden. Hoewel hij op het oog niet veel had kunnen sturen op het handelen van de premier bleek de spindoctor indirect het lot van de CDA-voorman in niet geringe mate bepaald te hebben. Dit gold eveneens voor het verloop van de formatie van Lubbers' tweede kabinet. Vooral de gekozen campagnestrategie tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 liet dit doorschemeren. Op basis van archiefstukken was zijn zeggenschap over de Kamerfractie echter aanwijsbaarder. Hieruit werd duidelijk dat Schinkelshoek regelmatig op eigen initiatief suggesties deed voor zowel het mediabeleid als politiek-inhoudelijke zaken zonder hierbij substantiële tegenwerking van politici te krijgen. Naast dat de spindoctor hierdoor zijn eigen machtspositie kon uitbreiden, beperkte het tegelijkertijd de speelruimte van vooral parlementariërs. Dat het CDA al in 1981 besloot over te gaan tot modernisering van de partijvoorlichting lag ten grondslag aan de legitimatie hiervan.

2.3 Een oude discussie in het nieuws

Tot ver in de jaren tachtig bleef de samenwerking tussen christendemocraten en liberalen hecht. Toch had het verlies van de VVD tijdens de Kamerverkiezingen van 1986 de zetelmatige

---

¹¹⁴ Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP), *Archief Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)*, 900, Stukken betreffende de Commissie verkiezingsprogramma 1986-1990, 1985.

¹¹⁵ NA, *Archief CDA*, 795, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 1-5, 1986.

¹¹⁶ NA, *Archief CDA*, 803, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Materieel en spreekbeurten campagne 1986, 1986.

¹¹⁷ NA, *Archief CDA*, 795, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 1-5, 1986.

verhoudingen tussen de beide partijen dermate veranderd dat er tijdens Lubbers' tweede kabinet steeds meer onvrede ontstond over de heerschappij van het CDA.¹¹⁸ In 1988 begon de alliantie als gevolg van het uitbrengen van de eerste adviezen van de commissie-Oort aantoonbare scheuren te vertonen. Deze had van regeringswege de opdracht gekregen om tot voorstellen te komen voor de herziening van het belastingstelsel.¹¹⁹ Toen bleek dat er tussen de coalitiefracties een meningsverschil bestond over de hoogte van de uitkeringen voor jongeren dreigde er een kabinetscrisis. Enige weken hierna had VVD-Kamerlid Frank de Grave zich laten ontvallen hoe hij samen met Jan Schinkelshoek twee door het parlement omarmde moties had geschreven, waardoor de regeringspartijen weer op één lijn waren gekomen.¹²⁰

Naast dat hij hierdoor in de media spoedig aangeduid zou worden als het 55e Kamerlid van de 54-koppige CDA-fractie wisten journalisten van de Telegraaf enkele maanden later een foto van een topberaad van de christendemocraten in de Cathuistuin te schieten waarop ook Schinkelshoek afgebeeld stond.¹²¹ Dit overleg vond daags na het aftreden van VVD-minister van Defensie Wim van Eekelen plaats, die naar aanleiding van de mislukking rondom het ontwikkelen van fraudebestendige paspoorten was afgetreden.¹²² Schinkelshoeks aanwezigheid hierbij in combinatie met De Graves onthulling schetsten een beeld van een spindoctor die in precare politieke situaties als gelijkgestemde van de premier, bewindslieden en parlementariërs werd beschouwd.¹²³

Ondanks dat de pers aandacht voor Korsten na diens openbaringen van korte duur was geweest, voorkwam spindoctor Schinkelshoek niet dat journalisten in de jaren na 1988 zijn machtspositie nog regelmatig onder de loep zouden nemen. Ook van de zijde van de CDA-Tweede Kamerfractie deed men in het najaar van 1989 een boekje open over hoe groot zijn zeggenschap achter de schermen was. Zo deelde vice-fractievoorzitter Huib Eversdijk zonder erover te oordelen met het *NRC Handelsblad* dat in de hiërarchie Schinkelshoek direct na voorman De Vries kwam. Blijkbaar achtte de partijtop zijn inbreng bovengeschiedt aan die van tientallen volksvertegenwoordigers. Het beeld dat hieruit opsteeg, sloot aan bij een spindoctor die de hand had gehad in het overleiden van de regering.¹²⁴ Eveneens zinspeelde het

---

¹¹⁸ Andere Tijden, 'Het geheim van Ruud Lubbers' <<https://anderetijden.nl/aflevering/92/Het-geheim-van-Ruud-Lubbers>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹¹⁹ Eduard Bomhoff, *Liever een gouden handdruk: trends in de economie* (Amsterdam 1988) 36.

¹²⁰ Frank de Grave, 'Hollands dagboek', *NRC Handelsblad* (02-04-1988).

¹²¹ Redactie, 'Topberaad in Cathuistuin', *De Telegraaf* (09-09-1988).

¹²² Bosmans, 178-179.

¹²³ Frank de Grave, 'Hollands dagboek', *NRC Handelsblad* (02-04-1988).

¹²⁴ Folkert Jensma, 'Jan Schinkelshoek. Het 55^e Kamerlid. CDA-adviseur, coach en sparring partner tegelijk', *NRC Handelsblad* (25-09-1989).

dagblad op Schinkelshoeks aandeel in kabinetsformaties. Zelf ontkrachtte hij deze weergave van zaken door te stellen dat Lubbers zich allerm minst vatbaar had betoond voor zijn bijdrage op dergelijke momenten.¹²⁵

Ook de andere aantijgingen weersprak hij. Zonder dat te kunnen beargumenteren, zette de spindoctor uiteen dat van vooropgezette plannen en samenzweringen met als doel de positie van politici te ondermijnen geen sprake was. Hij had in de afgelopen jaren slechts betrokkenheid gekend bij het toelichten en uitleggen van het regeringsbeleid en christendemocratische gedachtegoed. Dit behelsde niet alleen het versturen van persberichten, maar ook het onder zijn naam laten publiceren van ingezonden brieven.¹²⁶ Opvallend aan het NRC-artikel was het feit dat journalist Folkert Jensma het waarheidsgehalte van Schinkelshoeks perspectief ter discussie stelde. In zijn ogen was de verklaring van de spindoctor ingegeven door politiek belang. Door te erkennen zo'n grote machtspositie te hebben als wat beweerd werd in het bericht zou Schinkelshoek zowel zichzelf als het CDA kwetsbaar maken. Dat hij voor de eerste keer op de voorgrond trad om de aantijgingen tegen te spreken, illustreerde dat des te meer.¹²⁷

Ook hierna bleef de discussie over zijn positie in het Haagse aanhouden. Zo benadrukte het *Nederlands Dagblad* in 1990 hoezeer Schinkelshoek zich in het centrum van de politieke macht begaf. Als verklaring daarvoor droeg de krant de kwetsbare positie van fractievoorzitter De Vries in zijn beginperiode aan. Om hem in het zadel te houden, was het geven van verregaande bevoegdheden aan de spindoctor noodzakelijk geweest.¹²⁸ Daarnaast verscheen in *De Volkskrant* tijdens datzelfde jaar een artikel, waaruit bleek dat de media zelf doelbewust een beeld van een invloedrijke Schinkelshoek poogden neer te zetten. Zo schilderde het dagblad hem in een spotprent af als Père Joseph die als rechterhand van kardinaal Richelieu achter de schermen zijn stempel had weten te drukken op de vormgeving van het Franse staatsbestel in de zeventiende eeuw. Juist door historische parallellen te trekken met de ontstaansgeschiedenis van het daarmee onlosmakelijk verbonden absolutisme werd het beeld van een allesdominerende spindoctor extra kracht bijgezet.¹²⁹ Bovendien bracht het stuk het punt naar voren dat Schinkelshoek invloed uitgeoefend zou hebben op de besluitvorming inzake de kruisrakettenkwestie. Aangezien hiervoor geen historische bewijzen aan te dragen waren,

---

¹²⁵ Folkert Jensma, 'Jan Schinkelshoek. Het 55^e Kamerlid. CDA-adviseur, coach en sparring partner tegelijk', *NRC Handelsblad* (25-09-1989).

¹²⁶ Jan Schinkelshoek, 'Het woord is aan de lezer. 'Euthanasie'', *Nieuwsblad van het Noorden* (13-11-1986).

¹²⁷ Folkert Jensma, 'Jan Schinkelshoek. Het 55^e Kamerlid. CDA-adviseur, coach en sparring partner tegelijk', *NRC Handelsblad* (25-09-1989).

¹²⁸ Redactie, 'Brinkman wil toe naar een CDA-fractie met visie en diepgang', *Nederlands Dagblad* (19-09-1990).

¹²⁹ Redactie, 'CDA-fractie raakt mol met duizenden antennes kwijt', *De Volkskrant* (29-05-1990).

maakte een dergelijke aantijging helder dat er wel degelijk een contrast kon bestaan tussen werkelijkheid en de representatie daarvan in de media. Dat Schinkelshoek het mede op basis hiervan verstandig achtte om voor de politieke luwte te kiezen door vanaf 1990 een soortgelijke functie te bekleden op het ministerie van Justitie was aannemelijk.¹³⁰

Hoewel Schinkelshoek in tegenstelling tot Korsten zich zeer bewust leek te zijn van de kwetsbaarheid van zijn positie ontstond ook na een onverwachte openbaring een debat omtrent zijn positie binnen het politieke krachtenveld. Ondanks dat zijn in de vorige paragraaf beschreven sturing in processen binnen partijcommissies onder de radar bleef, toonden zowel archiefmateriaal als uitspraken van politici in de media zich eenduidig in de beschrijving van een gezaghebbende rol binnen de CDA-fractie. Tegelijkertijd voelde de pers ook zelf de behoefte om de machtspositie van de spindoctor met de nodige hyperbolen te presenteren. Dit leidde tot een verdere versterking van het beeld van een invloedrijke Schinkelshoek zonder dat daar historisch bewijs voor aan te leveren was. Dat hij via premier Lubbers een stem gehad zou hebben in wereldpolitieke aangelegenheden was hier een voorbeeld van. Daardoor werd onterecht de indruk gewekt dat de spindoctor nóg meer macht had dan deze al bezat aan het Binnenhof.

---

¹³⁰ Parlementaire redactie, ‘‘Klankbord’ CDA naar justitie. Jan Schinkelshoek benoemd tot hoofd directie voorlichting’, *Trouw* (31-03-1990).

Hoofdstuk 3: Westers Waterloo

3.1 Politieke profilering van de persoon

Als gevolg van het beëindigen van de Koude Oorlog maakte de politiek gedurende het laatste decennium van de twintigste eeuw een ontideologisering door.¹³¹ Deze ontwikkeling had ook zijn weerslag op de Nederlandse politieke cultuur. Dit uitte zich in het steeds belangrijker worden van de persoon in de politiek en het feit dat politici zich qua profilering minder richtten op beleidsmatige vergezichten. In de belichaming van die tendens was de verkiezingscampagne van het CDA in 1994 een kenmerkend voorbeeld. Gedurende deze periode lanceerde de partij de jeugdig ogende Elco Brinkman om ook de niet traditioneel bij de christendemocraten aangesloten jonge kiezersgroepen aan te kunnen spreken. Bovendien werd hij geacht over een ‘dichtbij-de-mensen-stijl’ te beschikken teneinde daarmee kans te maken bij nagenoeg het gehele electoraat. Zodoende zou de dominantie van het CDA aan het Binnenhof gecontinueerd kunnen worden.¹³² Ook de PvdA toonde met haar slogan ‘Kies Kok’ aan hoe stevig de persoon binnen het politieke domein in markt gezet werd om kiezers te binden.¹³³ Dat dergelijke campagneacties verstoken bleven van een inhoudelijke boodschap sloot aan bij de opvatting van Brinkmans spindoctor Frits Wester. Deze was immers de mening toegedaan dat vorm naast de inhoud een belangrijker element diende te worden in de politieke communicatie.¹³⁴

In diezelfde tijd viel er een verdere groei van het aantal zenders en de introductie van de commerciële televisie te constateren.¹³⁵ Tegelijkertijd vond er een wijziging in denken plaats over de rol van de voorlichting in het politieke domein. Daar waar het beïnvloeden van gedrag door spindoctors in de jaren tachtig nog als immoreel werd gezien, verdween deze gedachte een decennium later naar de achtergrond. De toegenomen mondigheid van burgers en aandacht van de pers voor onderwerpen die zich leenden voor de nodige publiciteit hadden hieraan ten grondslag gelegen. Daardoor zag de politiek steeds meer de noodzaak in om nog vóór de vaststelling van beleid actief te communiceren en bewust te zijn van de mogelijk te verwachten beeldvorming rondom boodschappen. Zodoende dacht ze de dynamiek van de pers en in het verlengde daarvan de publieke opinie te kunnen beteugelen.¹³⁶

---

¹³¹ Carl Devos en Helmut Gaus, *Schijn of scharnier. Politieke trendbreuken in de jaren '90* (Gent 2004) 416.

¹³² Kees Brants en Philip van Praag, *Verkoop van de politiek. De verkiezingscampagne van 1994* (Amsterdam 1995), 26-27.

¹³³ Dick Pels en Henk te Velde, *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek* (Amsterdam 2000) 216.

¹³⁴ Frits Wester, ‘Waar zit de kiezer?’, in: P. Kramer, *Politieke communicatie in Nederland. Over campagnes, kandidaten en media* (Den Haag 1994) 45.

¹³⁵ Adriaansen en Van Praag, 243.

¹³⁶ *Ibidem*, 251.

De transformatie die zowel de samenleving als het medialandschap doormaakten, riepen er al met al toe op om de betrokkenheid van spindoctors bij het adviseren van politici te vergroten. Dat ging zelfs zover dat PvdA-mannetjesmaker Dig Isha het als spindoctor op de stoel van de politicus gaan zitten gerechtvaardigd vond mits transparantie in handelen betracht werd.¹³⁷ Ondanks dat hij daarmee het verder inperken van de bewegingsvrijheid van politieke ambtsdragers als legitiem beschouwde, bekritiseerde hij tegelijkertijd zijn collega Frits Wester over diens functioneren. Isha was van oordeel dat de christendemocraat zijn positie te politiek invulde en daarom beter de ambitie kon uitspreken voor een plaats op de CDA-kandidatenlijst. Ook Westers sterke focus op het bouwen aan het imago van Brinkman bracht het vak van spindoctor in diskrediet. Voorts hekelde hij de loslippigheid van de adviseur. Zo ontvouwde Wester volgens Isha met enige regelmaat de keukengeheimen van het spindoctorsmétier. Op deze wijze kreeg de journalistiek het gevoel ingeboezemd onderworpen te zijn aan manipulatie.¹³⁸ Hoewel de openheid over zijn handelen in de ogen van Isha ongeloofwaardig over zou komen, bracht Wester daar tegenin dat de PvdA-spindoctor zich schuldig maakte aan hypocrisie. Hij verwees hiermee naar het gegeven dat hij tenminste aan de dag durfde te leggen hoe partijen hun politici en boodschappen in de markt zetten.¹³⁹

Ten eerste maakte de gedachtewisseling helder dat er ook in de jaren negentig onder spindoctors debat bleef bestaan over de vraag hoever de grenzen van hun macht dienden te reiken. In de tweede plaats gaf de discussie uiting aan de ethische overwegingen die hierin betrokken werden. Dat spindoctors elkaar van manipulatie betichtten, had namelijk niet eerder plaatsgevonden. Desondanks paste het bij de periode, waarin een substantiële toename van hun zeggenschap door de politiek én samenleving geaccepteerd zou worden.¹⁴⁰

3.2 Zeggenschap zonder succes

Een klein jaar na de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 publiceerde onderzoeksjournalist Marcel Metzke zijn boek *De Stranding* over het historische verlies van twintig zetels voor het CDA. Op basis van de aan hem ‘toevertrouwde’ onthullingen van waarnemend partijvoorzitter Tineke Lodders en leden van het Politiek Beraad van de partij beschreef hij daarin welke gebeurtenissen en ontwikkelingen hadden geleid tot deze electorale nederlaag.¹⁴¹ Uit het werk steeg een beeld op van Elco Brinkmans spindoctor Frits Wester die nog vóór dat de CDA-

---

¹³⁷ Isha, ‘Weg met de mannetjesmakers, leve de mannetjesmakelaar’, 49.

¹³⁸ Ibidem, 49.

¹³⁹ Brants en Van Praag, *Verkoop van de politiek*, 35.

¹⁴⁰ Frans Kok en Tom van der Maas, *Zuiver op de graat. Hoe integer is Nederland?* (Assen 2006) 48-49.

¹⁴¹ Metzke, *De Stranding*, 9.

fractievoorzitter officieel in beeld zou komen als beoogd premier hem op zeer uitgedachte wijze trachtte voor te bereiden op wat toen naar hun stellige overtuiging zou komen gaan. Zo bleek dat Wester Brinkman al in februari 1992 had geadviseerd in het kritischer worden op de ook in zijn ogen besluitenloosheid van Lubbers' derde kabinet. In diezelfde maand zou de kroonprins op aandringen van zijn spindoctor tijdens een CDA-ledenbijeenkomst melden dat het speelkwartier voor de regering over was. Volgens Metze had Lubbers niet zwaar aan de uitlatingen van de fractieleider getild.¹⁴² Deze weergave stond lijnrecht tegenover de zienswijze van de toenmalig assistent van PvdA-minister van Onderwijs Jo Ritzen en het latere Kamerlid Peter Rehwinkel. Hij stelde dat Brinkman met dergelijke uitspraken zowel binnen het CDA als tussen de coalitiegenoten wel degelijk spanning had veroorzaakt.¹⁴³ Dagbladen schetsten rond die tijd een soortgelijk beeld.¹⁴⁴

Hoewel er dus verschillende ideeën bestonden over het effect van Brinkmans speech toonden deze tegelijkertijd aan dat Wester in de drang om de politicus te positioneren verstoorde politieke verhoudingen veroorzaakte. Het relaas maakte ook duidelijk dat Ista's bewering dat de spindoctor zijn positie nogal politiek invulde niet uit de lucht gegrepen was.¹⁴⁵ Westers zeggenschap in de discussie over de modernisering van de Wet op de arbeidsongeschiktheid voorzag deze stellingname van verdere argumenten. Dit thema had vanaf het begin van de samenwerking tussen de sociaaldemocraten en het CDA als een molensteen om de nek van de coalitie gehangen. Daar waar de PvdA amper wenste te morrelen aan de regeling stond een deel van de christendemocraten een verregaande herziening voor. Eén van de vertolkers van die laatstgenoemde boodschap was Brinkman.¹⁴⁶ Op het moment dat er sprake was van een patstelling om tot overeenstemming te komen aangaande het regeringsbeleid slaagde de CDA-fractieleider erin een akkoord te sluiten met de in die periode tot de oppositie veroordeelde VVD. Vlak nadat ook Ruud Lubbers zijn fiat gaf om met de liberalen in zee te gaan, deden de sociaaldemocraten kort daarna het voorstel de onderhandelingen te heropenen.¹⁴⁷

Hoewel Frits Wester opkomend voor 'zijn' Brinkman de premier had afgeraden hierop in te gaan, toonde deze zich net zo soeverein als in de tijd dat Schinkelshoek hem adviseerde.

---

¹⁴² Ibidem, 173-174.

¹⁴³ Peter Rehwinkel en Jan Nekkers, *Regerenderwijs: de PvdA in het kabinet-Lubbers/Kok* (Amsterdam 1994) 121.

¹⁴⁴ Redactie, 'Brinkmans speelkwartier valt verkeerd', *NRC Handelsblad* (07-02-1992).

¹⁴⁵ Ista, 49.

¹⁴⁶ Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000) 205.

¹⁴⁷ Andere Tijden, 'Het geheim van Ruud Lubbers'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/92/Het-geheim-van-Ruud-Lubbers>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Lubbers kwam binnen afzienbare tijd tot een akkoord met zijn coalitiepartner.¹⁴⁸ Daarmee was een kabinetscrisis bezworen en moest Brinkman bakzeil halen.¹⁴⁹ De documentaire van *Andere Tijden* gaf bij monde van Wester zelf een nagenoeg identieke weergave van zaken over het verloop van deze geschiedenis. Daarbij meldde de spindoctor dat hij destijds ontzettend boos op Lubbers was geworden over diens handelen. Dit maakte duidelijk dat hij zichzelf min of meer als gelijke van de premier wenste te beschouwen.¹⁵⁰

In hoeverre Westers uitbarsting te maken had gehad met het idee om te sturen op een kabineterval viel moeilijk te achterhalen. Daar waar Metze stelde dat Brinkman het wel degelijk gemunt had op het vertrek van Lubbers¹⁵¹, sprak de voormalig CDA-fractie leider deze insinuatie in diezelfde aflevering tegen.¹⁵² In het licht van die ontkenning was het opmerkelijk te noemen dat Brinkman tien maanden na de beslechting van het conflict de discussie over de WAO eigenhandig deed oplaaien tijdens een CDA-bijeenkomst in Groningen.¹⁵³ Het campagneplan waar ook Wester een nadrukkelijke stem in had gehad, lag hieraan ten grondslag. Brinkman diende namelijk niet alleen op tournee te gaan, maar zich vooral ook te profileren als politicus die kiezers niet naar de mond praatte.¹⁵⁴ Dat de fractievoorzitter zonder afstemming met de minister-president ervoor had gepleit om verder het mes te zetten in de voorziening leidde geleidelijk op de eerdere politieke spanningen tot een vertrouwensbreuk tussen Brinkman en Lubbers.¹⁵⁵ Enkele weken later zou blijken dat Frits Wester een groot aandeel hierin had gehad toen hij de pers informeerde over het bestaan van ambtelijke stukken. Daaruit was af te leiden dat Lubbers en de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Bert de Vries net als Brinkman de wens koesterden om het aantal WAO-uitkeringen te reduceren. Hoewel ook Wester wist dat de documenten eigenlijk geheim hadden moeten blijven, liet hij ze opzettelijk lekken om Brinkmans pleidooi kracht bij te zetten.¹⁵⁶

Dat Wester stuurde op de politieke inhoud en direct betrokken was bij het opzettelijk aanscherpen van de verhoudingen binnen de top van het CDA was dus evident. Ondanks dat hij aanvankelijk dacht Brinkman op deze manier de wind in de zeilen te geven, zou tijdens de

---

¹⁴⁸ Metze, 27.

¹⁴⁹ Ibidem, 10-11.

¹⁵⁰ *Andere Tijden*, 'Het geheim van Ruud Lubbers'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/92/Het-geheim-van-Ruud-Lubbers>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹⁵¹ Metze, 11.

¹⁵² *Andere Tijden*, 'Het geheim van Ruud Lubbers'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/92/Het-geheim-van-Ruud-Lubbers>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹⁵³ Metze, 199.

¹⁵⁴ Brants en Van Praag, 26-27.

¹⁵⁵ Metze, 199.

¹⁵⁶ Ibidem, 203-204.

verkiezingscampagne echter blijken dat zij hunzelf hiermee in de voet hadden geschoten toen Lubbers verkondigde niet op de lijsttrekker te zullen gaan stemmen. Het gegeven dat de premier in feite een negatief stemadvies uitbracht over zijn opvolger schaadde het aanzien van Brinkman enorm.¹⁵⁷ Nog kort daarvoor hadden Wester en zijn voorman opnieuw de nodige politieke risico's genomen. Zo had de lijsttrekker uit de doeken gedaan om in tegenstelling tot wat hij enkele maanden geleden nog had beloofd de Algemene Ouderdomswet-uitkeringen te willen bevriezen. Op het moment dat hier binnen het CDA grote onrust over ontstond en de journalisten daar gewag van maakten, stelde Brinkman voor om middels een persverklaring op zijn woorden terug te komen. Metze beschreef hoe Wester dit trachtte te verhinderen, aangezien hij inschatte dat het terugkrabbelen door de pers uitgelegd zou worden als onbetrouwbaar. Ook dit moment maakte duidelijk dat de spindoctor via het persbeleid Brinkmans speelruimte aan banden probeerde te leggen. Uiteindelijk werd het bericht wél naar buiten gebracht. Dit had niet zozeer te maken gehad met het niet willen overnemen van Westers advies, maar de inmiddels politiek onhoudbaar geworden situatie rondom de lijsttrekker.¹⁵⁸

Zelfs toen het doek voor Brinkman gevallen was en Wester daags na de desastreuze verkiezingsuitslag zijn overstap aankondigde naar RTL werd ook publiekelijk duidelijk dat de spindoctor aan de bewegingsvrijheid van de CDA-voorman behoorlijke beperkingen had opgelegd. Dat bleek uit krantenberichten die melding maakten van het door Wester laten schrappen van een kritische passage in één van Brinkmans verkiezingspeeches. Daarin had de politicus zijn kritiek willen uitten op de commerciële televisiezender.¹⁵⁹ Tot op het laatst had Brinkman zich vastgeklampt aan de adviezen van zijn spindoctor, terwijl de partijtop aanstuurde op diens ontslag. Dat hij zelfs bereid bleek zijn eigen standpunten in te wisselen voor die van zijn adviseur toonde des te meer aan hoe afhankelijk de voorman in zijn functioneren van Wester was geweest.¹⁶⁰

Dat de spindoctor diep had ingegrepen op Brinkmans speelruimte als politicus inzake mediabeleid en politiek-inhoudelijke kwesties kwam duidelijk naar voren. Passend bij de tijdgeest van de jaren negentig van toenemende personalisering in de politiek gaf de CDA-leider aan Frits Wester doelbewust ruim baan. Deze niet in een eerdere periode door Nederlandse politici vertoonde houding achtte Brinkman noodzakelijk voor een electorale overwinning. Toen duidelijk werd dat het boeken hiervan steeds verder van hem verwijderd

---

¹⁵⁷ Redactie, 'Lubbers zal stem geven aan Hirsch Ballin', *De Volkskrant* (30-04-1994).

¹⁵⁸ Metze, 217-220.

¹⁵⁹ Redactie, 'Kritische passage uit CDA-rede geschrapt', *Leeuwarder Courant* (11-05-1994).

¹⁶⁰ Metze, 213.

raakte, vroeg hij in de strijd tegen het CDA-smaldeel in de regering om een nóg nadrukkelijker innemng van Wester. Uit diens handelen tijdens bijvoorbeeld de WAO-crisis steeg een beeld op van een spindoctor die zichzelf beschouwde als gelijkgestemde van een zich soeverein gedragende Ruud Lubbers. Deze opstelling was bij Schinkelshoek in het voorgaande decennium afwezig geweest. Toen de spanningen binnen de partijtop verder opliepen, liet de premier zijn opvolger tijdens de verkiezingscampagne van 1994 vallen. Het falen van Westers strategie legde bloot dat een verre gaande inperking van de bewegingsvrijheid van een politicus door de spindoctor niet automatisch politiek succes op hoefde te leveren.

3.3 Een mislukte mannetjesmaker

Drie jaar voordat Frits Wester Brinkman bij zou staan tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 publiceerde *Trouw* een foto van de spindoctor. Daarop was te zien hoe hij door een spleet tussen de gordijnen van de vergaderzaal van het parlement keek om te aanschouwen hoe zijn voorman het er vanaf bracht tijdens een debat. Ook maakte de krant op eenzelfde wijze gewag van mannetjesmakers van andere partijen zoals D66. De beelden waren symbolisch voor de toegenomen afhankelijkheid van spindoctors in de politiek. Dat de media deze foto's hadden geschoten, maakte tegelijkertijd helder dat hun rol aan het Binnenhof behoorlijk in de belangstelling stond bij de journalistiek.¹⁶¹ De politiek zelf had hier echter ook een aandeel in. Zo stond Wester eind 1992 in *Het Parool* paginagroot afgebeeld. Aan de foto viel af te leiden dat deze geënceneerd was. Gehuld in een driedelig kostuum met zijn jasje hangend over de schouder oogde hij als een aanstormend politiek talent. Het kiekje markeerde hoe sterk de spindoctor zich wenste te spiegelen aan de man die hij adviseerde teneinde daarmee uit te stralen dat zijn werkzaamheden voor het CDA allerminst onderschat dienden te worden.¹⁶²

Dergelijke ontwikkelingen zagen oudgedienden van de christendemocratische voorlopers van de partij met lede ogen aan. Zo stelden oud-premier Barend Biesheuvel, voormalig KVP-fractie leider Schmelzer en ex-minister namens de CHU Udink grote risico's te zien in *image building* binnen de politiek. De toenmalig partijvoorzitter Wim van Velzen viel hun bij door Brinkman te melden terughoudendheid te betrachten in het betrekken van mensen als Wester in de vormgeving van zijn politieke werkzaamheden. Deze impliciete aanklacht

---

¹⁶¹ Redactie, 'Voorlichters volgen voorzitters op de voet', *Trouw* (11-10-1991).

¹⁶² Redactie, 'Frits Wester. Ruim zes jaar voorlichter van de CDA-fractie waarvan ruim twee jaar woordvoerder van fractievoorzitter Brinkman', *Het Parool* (15-09-1992).

tegen de in hun ogen te stevige positie voor de spindoctor vond bij de fractievoorzitter in 1992 en de jaren daarna geen gehoor.¹⁶³

Hoewel de media na de electorale krachtmeting van 1994 melding maakten van Westers manoeuvre om kritiek over de commerciële televisie in Brinkmans speech met succes te laten schrappen, schonken deze verder weinig aandacht aan het inperken van de speelruimte van de CDA-voorman door de spindoctor. Tegen de achtergrond van de opkomende personalisering passeerden er echter tal van berichten de revue, waarin Wester werd beticht van mannetjesmakerij.¹⁶⁴ Deze kritiek werd kracht bijgezet door de spindoctor te verwijten teveel te hebben gekeken naar Amerikaanse praktijken wat betreft het bespelen van de publieke opinie. Volgens *Het Nederlands Dagblad* had het CDA haar hierdoor vervreemd van de traditionele achterban.¹⁶⁵ Nog vóór de verkiezingen had *Trouw* hier ook al voor gewaarschuwd. De krant taxeerde de sterk op de persoon gerichte campagne van de christendemocraten als niet passend bij Nederland.¹⁶⁶

Ook door parlementariërs werd Wester verantwoordelijk gehouden voor het gigantische zetelverlies. Ter verdediging stelde de spindoctor dat de Kamerfractie geen knip voor de neus waard was, wanneer de desastreuze uitslag aan hem geweten zou worden. Daarnaast merkte Wester op zich niet te herkennen in de opvatting dat de campagne teveel nadruk had gelegd op Brinkman als persoon. Hij had hem alleen achter het spreekgestoelte weggehaald tijdens het spreken en de campagnespots van een bij de tijd horende invulling voorzien.¹⁶⁷ Een soortgelijk geluid had de spindoctor tijdens de campagne verkondigd, toen hij uiteen zette slechts enkele onorthodoxe methoden voor de campagne toegepast te hebben om electoraal succes te kunnen boeken.¹⁶⁸ Later zou Wester zichzelf tegenspreken toen hij in het boek van Peter Kramer uit 1994 liet doorschemeren het verregaand interveniëren van spindoctors als noodzakelijk te zien voor het bereiken van een klinkend verkiezingsresultaat.¹⁶⁹

Ook in de maanden na de Kamerverkiezingen bleef de kritiek op Wester aanhouden. Dat er discussie was ontstaan over zijn overstap naar RTL lag hier mede aan ten grondslag. Zo liet *Het Parool* weten dat Westers beslissing tot grote verbazing had geleid bij zijn toekomstige

---

¹⁶³ Metze, 206.

¹⁶⁴ Albert de Lange, 'Frits Wester', *Het Parool* (16-04-1994).

¹⁶⁵ Piet de Jong, 'Verkiezingen 1994', *Het Nederlands Dagblad* (03-05-1994).

¹⁶⁶ Redactie, 'Saamhorigheid blijft uit bij boys on the bus', *Trouw* (28-04-1994).

¹⁶⁷ Redactie, 'Frits Wester weigert kop van jut te zijn', *Nieuwsblad van het Noorden* (07-05-1994).

¹⁶⁸ Parlementaire redactie, 'CDA in crisis door valse beeldvorming', *Trouw* (09-03-1994).

¹⁶⁹ Wester, 'Waar zit de kiezer?', 42-43.

collega's van de parlementaire redactie. Zij vreesden een gebrek aan onafhankelijkheid vanwege zijn recente betrokkenheid bij het CDA.¹⁷⁰

De publicaties over spindoctors die lijfelijk aanwezig waren in het parlement representeerde de grote afhankelijkheid van politici ten opzichte van hen. Hier had de verder toegenomen personalisering van de politiek mede het klimaat voor geschapen. De positie en werkzaamheden van spindoctors zouden ook onder politici in de jaren negentig aan discussie onderhevig zijn. Dit debat waaide over naar de pers, toen de contouren van een enorm verlies voor het CDA zich begonnen af te tekenen tijdens de Kamerverkiezingen van 1994. Na de deplorabele uitslag kreeg Frits Wester de nodige kritiek te verduren naar aanleiding van de voornamelijk door hem bepaalde campagnestrategie. Dat hij daarin teveel aandacht had gehad voor Brinkmans persoon had in de ogen van de media kiezers van de partij doen vervreemden. Aan de hand van deze negatieve berichtgevingen viel te vast te stellen dat het aanzien van spindoctors er niet beter op geworden was. Tegelijkertijd bleek er weinig aandacht te bestaan voor de discussie over de inperking van Brinkmans speelruimte. Het historisch verlies van de christendemocraten in combinatie met de aantoonbare mislukking van het in het markt zetten van zijn persoon had blijkbaar zoveel nieuwswaarde gegenereerd dat deze discussie naar de achtergrond gedreven werd.

---

¹⁷⁰ Redactie, 'Frits Westers één tweetjes', *Het Parool* (12-07-1994).

Hoofdstuk 4: Een niet te sturen rijzende ster

4.1 De aanstelling van een 'Amerikaanse' assistent

Dat Frits Wester al aan het begin van de jaren negentig een campagne op een Amerikaanse leest had geschoeid, zou in de periode daarna nog vaak navolging krijgen. Mede door de opkomst van massacommunicatiemiddelen zoals het internet nam de behoefte aan profilering binnen het politieke domein namelijk steeds verder toe.¹⁷¹ Het belang van politici om spindoctors nog nadrukkelijker te betrekken in de advisering was een onvermijdelijk gevolg van deze ontwikkelingen. Dit uitte zich als eerst in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, waar spindoctors in een vroeg stadium de politieke boodschap een draai probeerden te geven teneinde de aard van de berichtgevingen in de media te kunnen beïnvloeden. Bovendien ontstond er in deze landen een politieke cultuur, waarin het voorliegen en manipuleren van journalisten aan de orde van de dag waren.¹⁷² Gedurende deze periode maakte spindoctor Kay van der Linde de kentering van dichtbij mee. Zo stond hij in 1993 de Republikein Rudolph Giuliani bij in diens campagne om burgemeester van New York te worden. Bovendien had Van der Linde vijf jaar daarvoor ervaring opgedaan in het campagneteam van Al Gore, toen de Democraat een gooi deed naar het presidentschap.¹⁷³

Daarnaast stelden Frans Kok en Tom van der Maas dat de verdere opkomst van *spindoctoring* te verklaren viel door een toename van onvrede onder burgers over de politiek.¹⁷⁴ Dit ongenoegen was ook in Nederland waar te nemen. Op het moment dat Van der Linde in 2000 besloot terug te keren naar Nederland was het jaar daarvoor de partij Leefbaar Nederland opgericht als aanklacht tegen de bestaande politieke orde. Het bestrijden van de bureaucratie en de invoering van vormen van directe democratie werden dan ook tot speerpunten verheven. Om succes te kunnen behalen was de partij zich bewust van de noodzaak voor een in de beeldvorming krachtig ogende vertolker van haar gedachtegoed aan te trekken. Nadat Leefbaar Nederland onder andere voormalig VVD-leider Hans Wiegel en de latere minister van Volksgezondheid Eduard Bomhoff tevergeefs benaderd had voor het lijsttrekkerschap ging hoogleraar en columnist voor *Elsevier* Pim Fortuyn wel in op hun verzoek.¹⁷⁵

Niet alleen de uitbreiding van de mediakanalen, maar ook het opkomende fenomeen van kijkcijfers en de daarmee samenhangende roep om spektakel tijdens televisiedebatten waren van invloed geweest op de zoektocht naar een charismatisch persoon. Dat betekende echter niet

---

¹⁷¹ Kok en Van der Maas, *Zuiver op de graat. Hoe integer is Nederland?*, 48-49.

¹⁷² Rob Brown, *Public relations and the social web* (London 2009) 70.

¹⁷³ Chorus en De Galan, *In de ban van Fortuyn*, 27-28.

¹⁷⁴ Kok en Van der Maas, 48-49.

¹⁷⁵ Maarten van Rossem, *Waarom is de burger boos? Over hedendaags populisme* (Amsterdam 2010) 40-41.

dat politici zich in dit politieke klimaat thuis voelden. Ook Fortuyn zou zich tijdens de verkiezingscampagne van 2002 openlijk storen aan de opzet van het verkiezingsdebat van RTL 4.¹⁷⁶ Op 25 november 2001 werd de politicus in spe door het ledencongres van Leefbaar Nederland gekozen tot lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen.¹⁷⁷ Eerder dat jaar was Van der Linde in dienst van de partij getreden. Zijn Amerikaanse ervaring sloot goed aan bij Leefbaar Nederlands strategie om de flamboyante Fortuyn prominent naar voren te schuiven tijdens de campagne met als doel een aardschok in de Nederlandse politiek teweeg te brengen.¹⁷⁸

4.2 Geschil over gezag

Aangezien de partijorganisatie van Leefbaar Nederland nog in de steigers stond en de verkiezingen van 2002 al in aantocht waren, werd Van der Lindes betrokkenheid bij zaken die voorheen niet geassocieerd werden met de werkzaamheden van spindoctors door de partij zeer gewaardeerd. Zo besloot het partijbestuur in 2001 hem verantwoordelijkheid te maken voor het werven van fondsen om de campagne te kunnen financieren.¹⁷⁹ Tegelijkertijd kreeg hij ook taken toebedeeld, waaruit bleek dat Van der Linde daarmee directe invloed had op processen die raakten aan de bewegingsvrijheid van Leefbaar Nederlands toekomstige politici. Op het moment dat Fortuyn namelijk een voorstel presenteerde voor de top tien van de kandidatenlijst betichtte Van der Linde hem van ondemocratisch gedrag.¹⁸⁰ Uit archiefstukken kwam naar voren dat hij er kort daarna in slaagde zijn plan door de vergadering van het partijbestuur te loodsen om een commissie in te stellen voor de selectie van gegadigden. Besloten werd dat hij hier ook onderdeel van uit zou gaan maken. Op dit punt had hij dus niet alleen Fortuyn overstemd, maar tegelijkertijd ook een positie in handen gekregen om via de lijst te sturen op de inhoudelijke koers van Leefbaar Nederland. Er waren vanzelfsprekend accentverschillen aan te wijzen tussen de verscheidene kandidaten.¹⁸¹

Dat Van der Linde op 26 juni 2001 lid geworden was van de programmacommissie getuigde eveneens van zijn niet geringe zeggenschap in beleidsmatige aangelegenheden. Afgaande op de notulen van deze waren hiervoor bewijzen aan te leveren. Zo stemde de

---

¹⁷⁶ Kaal, 313.

¹⁷⁷ Andere Tijden, 'Pim en zijn volk I' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-I>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹⁷⁸ DNPP, *Archief Leefbaar Nederland*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', bestuursvergaderingen 1999-2001, 2001.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Chorus en De Galan, 79.

¹⁸¹ DNPP, *Archief LN*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', bestuursvergaderingen 2001-2005, 2002.

vergadering met het voorstel van de spindoctor in om als Leefbaar Nederland in het verkiezingsprogramma en de media aan de bestuurlijke vernieuwingsagenda bovenmatig veel aandacht te schenken. Bovendien gingen de bestuursleden akkoord met zijn toevoeging om als partij de belofte doen geen compromissen te sluiten rondom dit thema.¹⁸² Dat deze besluiten een concrete vertaalslag hadden gekregen in het programma werd hieruit duidelijk. Daarin stond immers letterlijk opgetekend dat Leefbaar Nederland ertoe op aarde was om het democratisch tekort op alle niveaus aan te pakken.¹⁸³

Hoewel Van der Lindes invloed op de lijsttrekker aanvankelijk betrekkelijk groot was, bleek Fortuyn de inperking van zijn speelruimte naarmate de tijd vorderde steeds minder te accepteren. Daarbij diende niet onderschat te worden dat Van der Lindes bewondering voor de kwaliteiten van de leider een rol van betekenis heeft gespeeld hierin. Zo stelde de spindoctor destijds in zijn oordeel radicaal omgeslagen te zijn, nadat hij Fortuyns boeken *Droomkabinet* en *De verweesde samenleving. Tegen de islamisering van onze cultuur* gelezen had.¹⁸⁴ In de uitzending van *Andere Tijden* uit 2006 over de kortstondige carrière van de vermoorde politicus uitte hij een paar jaar later een soortgelijke boodschap.¹⁸⁵ De waardering sprak eveneens uit het feit dat Van der Linde samen met collega-bestuurslid Willem van Koorten Fortuyn wist over te halen zich te kandideren voor het lijsttrekkerschap buiten partijvoorzitter Jan Nagel om. Laatstgenoemde had in tegenstelling tot zijn medebestuursleden in het naar voren schuiven van de controversiële hoogleraar namelijk behoorlijke politieke risico's gezien.¹⁸⁶

Voordat de campagne losbarstte, bleek Fortuyn nog ontvankelijk voor adviezen over zijn optredens. Dit werd bijvoorbeeld duidelijk, toen hij verkozen werd als lijsttrekker en enkele ogenblikken daarna het ledencongres moest toespreken. Aan het eind van zijn speech zou hij met een saluerend gebaar de woorden 'at your service' roepen. Zowel de tekst als de daaraan gekoppelde handeling waren door Van der Linde bedacht. Fortuyns optreden maakte niet alleen helder dat hij suggesties van zijn spindoctor overnam, maar ook hoe Van der Linde erin slaagde rondom de politicus een beeld neer te zetten dat nog lang verankerd zou blijven in het collectieve geheugen van Nederland.¹⁸⁷ Hoogstwaarschijnlijk onder de indruk van de enorme groei in de peilingen raakte Fortuyn daarna steeds meer losgezongen van zijn directe politieke

---

¹⁸² DNPP, *Archief LN*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', programmacommissie 2001, 2001.

¹⁸³ DNPP, *Archief LN*, 2, 'verkiezingen', verkiezingsprogramma Leefbaar Nederland 2002, 2002.

¹⁸⁴ Chorus en De Galan, 39.

¹⁸⁵ *Andere Tijden*, 'Pim en zijn volk I' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-I>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹⁸⁶ Chorus en De Galan, 41-42.

¹⁸⁷ *Ibidem*, 92.

omgeving.¹⁸⁸ Zo had de lijsttrekker zich zonder dat dit was afgestemd laten ontvallen bewondering te hebben gehad voor de voormalig Roemeense leider Nicolae Ceaușescu. Aangezien hij daarmee waardering had getoond voor een representant van de dictatoriale vorm van communisme viel de uitspraak allerminst in goede aarde bij de partij die zich sterk wenste te profileren op de versterking van de democratie.¹⁸⁹

Hoewel hij in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen ieder media-optreden met Van der Linde minutieus voorbereidde, bleek ook hieruit dat er telkens lucht zat tussen de uitgedachte opzet en de daadwerkelijke uitvoering.¹⁹⁰ Dit bereikte een climax op het moment dat Fortuyn enkele maanden vóór de electorale krachtmeting zou pleiten voor een strenger immigratiebeleid dan opgetekend stond in het verkiezingsprogramma. Het zou er blijken de memo van het partijbestuur op 14 februari 2002 uiteindelijk toe leiden dat Fortuyn werd afgezet.¹⁹¹ Van der Linde gaf in de uitzending van *Andere Tijden* aan dat de lijsttrekker zich niet bewust was geweest van de politieke implicaties van zijn uitspraken. Na vele adviezen van derden in de wind geslagen te hebben zei dit voldoende over de manier waarop Fortuyn zijn naasten betrok bij zijn politieke werkzaamheden. Van der Linde gaf in kader toe dat de situatie totaal stuurlaas was. Tegelijkertijd ontvouwde de spindoctor zelfkritiek, waaruit een gebrek aan politiek inschattingsvermogen af te leiden viel. Zo had Van der Linde nooit verwacht dat de weggestuurde lijsttrekker daarna een eigen partij in de benen zou gaan helpen.¹⁹²

Doordat Leefbaar Nederland kort vóór Van der Lindes aanstelling was opgericht en de organisatiecapaciteit mager was, kon de spindoctor op politiek-inhoudelijk vlak een belangrijke rol spelen binnen de partij. Dit gold zowel voor de vaststelling van de kandidatenlijst als het verkiezingsprogramma. Ondanks dat hij in het begin ook redelijk wist te sturen op het handelen van Fortuyn verdween zijn zeggenschap als sneeuw voor de zon toen de lijsttrekker merkte op eigen kracht electoraal succes te kunnen bereiken. Van het laten inperken van zijn speelruimte zou begin 2002 geen sprake meer zijn. Fortuyns daaropvolgende vertrek toonde aan dat personalisering van de politiek niet automatisch een versterking van de machtspositie van spindoctors hoefde te betekenen.

---

¹⁸⁸ *Andere Tijden*, 'Pim en zijn volk II' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-l>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

¹⁸⁹ Chorus en De Galan, 91-92.

¹⁹⁰ *Ibidem*, 138-139.

¹⁹¹ DNPP, *Archief LN*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', bestuursvergaderingen 2001-2005, 2002.

¹⁹² *Andere Tijden*, 'Pim en zijn volk II' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-l>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

4.3 Van der Linde in het oog van een politieke wervelwind

Op het moment dat Leefbaar Nederland Fortuyn wegstuurde en hij vervolgens zijn eigen partij Lijst Pim Fortuyn oprichtte, genereerde deze politieke ontwikkeling een enorme aandacht in de media. Als gevolg hiervan werd ook Van der Linde benaderd over de aanloop naar de ontstane breuk en zijn eigen aandeel daarin. Daags na Fortuyns vertrek liet hij aan *De Volkskrant* weten als spindoctor weinig geschaafd te hebben aan de rijzende politieke ster. Als argument daarbij voerde hij aan dat teveel aandacht voor beeldvorming rondom de politicus ongeloofwaardig overgekomen was. In hoeverre Fortuyns te onafhankelijke opstelling een rol had gespeeld in de toedracht van het politieke conflict liet Van der Linde onbesproken.¹⁹³

Enkele maanden later kwam dit thema wél aan bod tijdens een in *Vrij Nederland* gepubliceerd vraaggesprek met de spindoctor. Zowel de uitlatingen van de oud-voorman van Leefbaar Nederland over Ceaușescu als de onmogelijke opdracht om de doorgaans zeer loslippige en emotionele Fortuyn aan te sturen, bracht hij in dat kader naar voren. Fortuyns uitspraken over de immigratie en de daarmee in zijn ogen samenhangende problematiek die de islam met zich meebracht waren hiervan een lichtend voorbeeld.¹⁹⁴ Dit had eveneens betrekking op het moment dat de lijsttrekker zich denigrerend uitliet over het programma waar nota bene Van der Linde aan had meegeschreven.¹⁹⁵ Wat betreft de schuldvraag in relatie tot de breuk hield de spindoctor zichzelf buiten schot.¹⁹⁶ Tegelijkertijd voorkwam hij met het interview niet het beeld opgeroepen te hebben van een spindoctor die weinig van zijn adviezen terug had zien komen in het functioneren van Fortuyn.¹⁹⁷

Slechts enkele keren en op beknopte wijze zou Van der Lindes betrokkenheid bij de politieke crisis in de publiciteit komen. Zo gaf Jan Nagel op 11 februari 2002 aan diezelfde *Volkskrant* te kennen dat de spindoctor weinig professioneel had gehandeld en op basis daarvan mede schuldig was aan het onvermijdelijke besluit om Fortuyn de laan uit te sturen. Niettemin viel ook uit dit bericht op te maken dat vooral politici en in het bijzonder Fortuyn aangemerkt werden als verantwoordelijken voor het conflict.¹⁹⁸ Dit viel ook vast te stellen aan de hand van de vele artikelen die de rol van Jan Nagel beschreven. Over hem werd gesteld dat hij een verkeerde taxatie had gemaakt van de politieke risico's die aan Fortuyn kleefden.¹⁹⁹ Van der Lindes dagboek sprak deze weergave tegen, aangezien daaruit naar voren kwam dat de

---

¹⁹³ DNPP, *Archief LN*, 2, 'verkiezingen', Leefbaar Nederland in de media, 2002.

¹⁹⁴ DNPP, *Archief LN*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', bestuursvergaderingen 2001-2005, 2002.

¹⁹⁵ DNPP, *Archief LN*, 2, 'verkiezingen', Leefbaar Nederland in de media, 2002.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹ Ibidem.

bewondering voor de politicus aan hem toegeschreven moest worden in plaats van Nagel.²⁰⁰ Dat de adoratie van de spindoctor al snel om had kunnen slaan in naïviteit legde de uitzending van *Andere Tijden* bloot. Zo gaf Van der Linde aan geschrokken te zijn geweest van Fortuyns eerder aangehaalde uitspraken over bijvoorbeeld migratie. Door de enorme waardering voor de lijsttrekker had hij hem klaarblijkelijk teveel kwaliteiten toegedicht dan in werkelijkheid het geval was. Daarmee verwees hij impliciet naar het kunnen openstaan voor inzichten van anderen.²⁰¹

Ondanks dat mede hierdoor Leefbaar Nederlands avontuur met Fortuyn uit zou lopen op een fiasco bleef in de pers Van der Lindes aandeel hierin onder de radar. Daarentegen viel er brede aandacht te constateren voor de rol van politici en in het bijzonder Fortuyn. Blijkbaar had de verregaande personalisering het politieke en maatschappelijke debat over het aanzien van spindoctors doen laten verdwijnen.

---

²⁰⁰ Chorus en De Galan, 39-42.

²⁰¹ Andere Tijden, 'Pim en zijn volk II' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-I>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Conclusie

Ondanks dat het spindoctoren zich in de jaren zestig van de twintigste eeuw nog in de pioniersfase bevond, kwamen op basis van zowel mémoires van politici als archiefmateriaal historische bewijzen aan het licht waaruit een substantiële zeggenschap van Ben Korsten in politieke processen sprak. Een voorbeeld hiervan was zijn rol tijdens kabinetsformaties. Daarmee had de spindoctor zowel de politieke koers van de Katholieke Volkspartij als het regeringsbeleid indirect kunnen bepalen. Dat oud-politici als De Jong en Udink ook enkele decennia later zijn aanzienlijke betrokkenheid zouden ontkennen of in het geval van Schmelzer zelfs negeerden, deed dan ook geen recht aan die historie.

Op basis hiervan viel een verschil te constateren tussen deze casus en de decennia, waarin Jan Schinkelshoek en Frits Wester actief waren. Zo hadden deze spindoctors weliswaar veel te zeggen binnen de partij en Kamerfractie, maar kregen zij geen ruimte om te sturen in politiek-inhoudelijke kwesties op regeringsniveau. In beide gevallen had dit van doen met de soevereine houding van premier Lubbers. Dat op dit punt een vergelijkbare situatie naar voren kwam tijdens het tevergeefs adviseren van Pim Fortuyn door Kay van der Linde werd met de vierde casus aangetoond.

Daarnaast was er een belangrijke tegenstelling aan te wijzen tussen de casus van Brinkman ten opzichte van de drie anderen. Daar waar de andere spindoctors bij tijd en wijlen moeite moesten doen om zeggenschap op te eisen, bleek de CDA-kroonprins tegen de achtergrond van de opkomende personalisering een groot deel van zijn zeggenschap uit zichzelf weggegeven te hebben aan Wester. De allerminst positief uitgekakte verkiezingscampagne maakte echter duidelijk dat het inleveren van bewegingsvrijheid geen voorbode was voor succes. Deze gang van zaken stond in contrast met de geschiedenis rondom Fortuyn die juist in het nastreven van onafhankelijke houding in relatie tot zijn politieke omgeving dacht een electorale overwinning binnen handbereik te kunnen hebben. Dit onderscheid in houding van politici liet zien dat politici andersom ook een rol van betekenis konden spelen in het bepalen van de speelruimte voor spindoctors. In dat licht viel een verband tussen de opkomende personalisering en een versteviging van de positie van spindoctors op basis dit historisch onderzoek dan ook zeker niet te leggen.

Wat het aanzien van spindoctors betreft, is naar voren gekomen dat het maatschappelijke en politieke debat over hun rol in het mede vormgeven van politiek beleid tussen de jaren zestig en tachtig in de belangstelling van de politici en media stond. Dat ambtenaren via dagbladen hun beklag deden over de in hun ogen te invloedrijke positie van Korsten illustreerde dat. Het

feit dat CDA-parlementariër Eversdijk in de jaren tachtig zich liet ontvallen dat Schinkelshoek in de hiërarchie van de fractie na de voorzitter kwam, expliciteerde dat evenzeer. Dit gold tegelijkertijd voor de meldingen over zijn rol in het voorkomen van een kabinetscrisis tijdens het voorjaar van 1988.

Vanaf de jaren negentig was er een kentering waar te nemen in de manier waarop de politiek en samenleving begonnen aan te kijken tegen spindoctors. Mede door de reeds genoemde personalisering en het doelbewust op de voorgrond laten treden van mensen als Wester ging de discussie zich meer en meer concentreren rondom de vraag in hoeverre spindoctors te duiden waren als mannetjesmakers. Hoewel dit element ook in eerste casus de revue passeerde, zijn er tussen de jaren zestig en negentig toch twee belangrijke verschillen aan te wijzen. Ten eerste was in het geval van Korsten het debat over het inperken van de speelruimte dominant aanwezig en kwam het aspect van het in de markt zetten van de politicus zijdelings aan bod. Daarnaast had de personalisering van de jaren negentig een politieke cultuur gecreëerd, waarbinnen het schaven aan het imago van politieke ambtsdragers geaccepteerd werd. Dat Den Haag en de maatschappij hier in de jaren zestig nog niet klaar voor waren, werd alleen al duidelijk uit het feit dat na Korstens onthullingen over zijn machtspositie de spindoctor de laan uit gestuurd werd.

Kijkend naar de casus van Fortuyn viel op te merken dat de toenemende aandacht voor de persoon in de politiek de discussie over de rol van de spindoctor überhaupt naar de achtergrond kon verdrijven. Dit viel mede te verklaren door de tendens in de pers om vooral kwesties met een grote nieuwsaarde aan bod te laten komen. Aangezien de charismatische Fortuyn wegens uitlatingen met enige regelmaat de nodige reacties wist te ontlokken, groeide hij uit tot een geschikt onderwerp om frequent publiekelijke aandacht aan te schenken.

In relatie tot de theorie over de vraag wat er onder een spindoctor verstaan dient te worden, viel op grond van de casuïstiek te constateren dat van het verspreiden van niet bewezen feiten of bewust de waarheid geweld aan willen doen geen sprake bleek. Aannemelijk was dan ook dat opzettelijk manipulatief gedrag door spindoctors, waar denkers als Gabor, Sumpter en Tankard over hebben gepubliceerd, in de Nederlandse politiek tot 2002 over het algemeen niet aan de orde kwam. Het voorbeeld van het lekken van stukken over de WAO door Wester vormde hierop slechts een uitzondering. Wél werd vanaf de jaren negentig duidelijk dat spindoctors structureel een draai probeerden te geven aan het nieuws teneinde de beeldvorming daaromtrent positief uit te laten pakken. Deze vaststelling sloot duidelijk aan bij de theoretische inzichten van Brown en Andrews, die betoogden dat spindoctors er vooral toe op aarde waren om een politicus zo effectief mogelijk te kunnen laten optreden.

Kijkend naar de bevindingen van deze scriptie viel verder op te merken dat dergelijke denkers teveel aandacht besteedden aan de wisselwerking tussen politiek en media op basis waarvan zij tot omschrijvingen van het begrip spindoctor zijn gekomen. Zo schoot de bestaande theorie tekort in het meenemen van de betrokkenheid van spindoctors bij zaken als het smeden van regeringen, de vormgeving van verkiezingsprogramma's en kandidaatstellingsprocedures. Dat dit wél uit dit onderzoek naar voren kwam, toonde de waarde van de historische benadering in het onderzoeken van deze thematiek aan. Deze heeft namelijk op grond van onder andere archiefonderzoek nieuwe inzichten kunnen aanleveren zonder dat daar direct ethische beschouwingen van auteurs in opgenomen zijn.

Ook heeft deze scriptie het historiografische debat over de vraag in hoeverre het primaat van de politiek is uitgehold, kunnen verrijken met aanvullende invalshoeken. Daar waar De Haan en Bovens de verplaatsing van politieke macht vooral in verband brachten met economische en institutionele hervormingen was de rol van spindoctors vanaf de jaren zestig totaal afwezig in hun publicaties. Tegelijkertijd vormde deze factor op basis van de bevindingen van deze scriptie wel degelijk een verklaring voor die door hun beschreven beweging. Het op zekere momenten laten bepalen van het politiek-inhoudelijke beleid door spindoctors, hetgeen veelvuldig uit de resultaten van dit onderzoek op te maken was, vormde in dat kader een bewijs voor de overheveling van bevoegdheden en dus macht.

Daarnaast viel de stelling te verdedigen dat Crouch qua argumentatie onvolledig was in zijn betoog over de afkalving van het democratisch bestel. Daar waar hij deze ontwikkeling vooral toeschreef aan de opkomst van het neoliberalisme waren er ook vóór de opkomst daarvan niet-economische ontwikkelingen aan te wijzen die de politieke macht bij enkelen hadden gelegd op zekere momenten. Zo bracht deze scriptie namelijk naar voren hoe spindoctors in staat bleken om de macht te concentreren rondom een handvol politieke kopstukken en hunzelf. Korstens eerder aangehaalde positie in kabinetsformaties was hier een voorbeeld van. In dat licht bezien verdient het werk van Crouch dus een bredere analyse.

Dergelijke conclusies geven dan ook aanleiding tot vervolgonderzoek. Dit zou eveneens kunnen gelden voor het uitdiepen van de impact die de veranderingen in de debatcultuur hebben gehad op de werkwijze van spindoctors door de decennia heen. Daarnaast zou een vergelijking tussen verschillende politieke partijen in relatie tot de door hun gegeven positie aan spindoctors een interessant onderzoeksobject zijn.

Al met al is mede op basis van de in deze scriptie betrokken casuïstiek vast komen te staan dat spindoctors vanaf het moment dat ze onderdeel werden van de Nederlandse politiek een stempel hebben weten te drukken op politiek-inhoudelijke kwesties en het lot van politici

konden bepalen. Volledigheidshalve is het van belang om daarbij te concluderen dat er geen verband bestaat tussen de toename van hun macht en bevoegdheden enerzijds en verstrijken van de jaren aan de andere kant. Daar waar het spindoctorsmétier naar verloop van tijd steeds professionelere vormen aannam, bleken politici op basis van hun ontvankelijkheid voor adviezen nog altijd bepalend te zijn voor de mate van zeggenschap van de mensen door wie ze bijgestaan werden.

De stelling dat Berckmoes' onthullingen een enorme nieuws- en actualiteitswaarde in zich zouden dragen kan met het oog op de resultaten van dit onderzoek daarom van relativeringen worden voorzien. Er was immers op grond van historische feitelijkheden voldoende aanleiding om een soortgelijk werk veel eerder te publiceren.

Bibliografie

Literatuur:

Adriaansen, M., en Praag, van, P., 'Nieuwe scheidslijnen en de turbulente relatie tussen politiek, media en burgers', in: H. Dijkstra e.a., *Het gezicht van publieke zaak. Openbaar bestuur onder ogen* (Amsterdam 2010) 241-272.

Aerts, R., en Baalen, van, C., *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015).

Andrews, L., 'Spin: from tactic to tabloid' in: *Journal of Public Affairs* 6:1 (2006) 31-45.

Archetti, C., *Politicians, personal image and the construction of political identity. A comparative study of the UK and Italy* (Salford 2014).

Berckmoes-Duindam, Y., *Voorlichting loopt met u mee tot het ravijn. Mijn ontluisterende jaren in de VVD-fractie* (Amsterdam 2017).

Bomhoff, E., *Liever een gouden handdruk: trends in de economie* (Amsterdam 1988).

Bosmans, J., en Kessel, van, A., *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011).

Bovens, M., 'De permanente verplaatsing van de politiek' in: *Socialisme en Democratie* 59:12 (2002) 13-20.

Brants, K., en Praag, van, P., *Verkoop van de politiek. De verkiezingscampagne van 1994* (Amsterdam 1995).

Brouwer, J., en Merriënboer, van, J., *P.J.S. de Jong. Van buitengaats tot Binnenhof* (Amsterdam 2011).

Brown, R., *Public relations and the social web* (London 2009).

Chorus, J., en Galan, de, M., *In de ban van Fortuyn. Reconstructie van een politieke aardschok* (Amsterdam 2006).

Crouch, C., *Post-Democracy* (Cambridge 2004).

Devos, C., en Gaus, H., *Schijn of scharnier. Politieke trendbreuken in de jaren '90* (Gent 2004).

Gaber, I., 'Government by spin: An analysis of the process' in *Media, Culture & Society* vol. 22 (2000) 507-518.

Haan, de, I., 'Verplaatste democratie? Politieke representatie in functionele organen', in: R. Aerts en P. de Goede, *Omstreden democratie* (Amsterdam 2013) 89-107.

Istha, D., 'Weg met de mannetjesmakers, leve de mannetjesmakelaar', in: P. Kramer, *Politieke communicatie in Nederland. Over campagnes, kandidaten en media* (Den Haag 1994) 48-52.

Kaal, H., 'De cultuur van het televisiedebat. Veranderende percepties van de relatie tussen media en politiek, 1960-heden' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:2 (2014) 293-216.

Keulen, S., *Monumenten van beleid: De wisselwerking tussen Nederlands rijksoverheidsbeleid, sociale wetenschappen en politieke cultuur, 1945-2002* (Hilversum 2014).

Kok, F., en Maas, van der, T., *Zuiver op de graat. Hoe integer is Nederland?* (Assen 2006).

Korteweg, A., en Huisman, E., *Lobbyland: De geheime krachten van Den Haag* (Amsterdam 2016).

Maas, F., *Kabinetsformaties 1959-1973* (Den Haag 1982).

Mazzoleni, G., e.a., *The international encyclopedia of political communication* (New York 2016).

Metze, M., *De stranding* (Nijmegen 1995).

Mierlo, van, H., *Een krankzinnig avontuur: Politieke, culturele en literaire beschouwingen* (Amsterdam 2012).

Pels, D., en Velde, te, H., *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek* (Amsterdam 2000).

Praag, van, P., 'Van non-item naar hot item. Verkiezingscampagnes in het televisiejournaal', in: J. Bardeel, *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2009) 305-319.

Rehwinkel, P., en Nekkers, J., *Regerenderwijs: de PvdA in het kabinet-Lubbers/Kok* (Amsterdam 1994).

Robbins, S., *Het managen van mensen. 63 waarheden uit de praktijk* (Amsterdam 2002).

Rossem, van, M., *Waarom is de burger boos? Over hedendaags populisme* (Amsterdam 2010).

Schinkelshoek, J., 'Het dubbelloops jachtgeweer. De verkiezingscampagne van het CDA in 1986', in: P. Kramer, *Politieke communicatie in Nederland. Over campagnes, kandidaten en media* (Den Haag 1994) 177-183.

Schmelzer, N., *Herinneringen van een politiek dier. W.K.N. Schmelzer* (Amersfoort 2004).

Schoonman, E., *Spindoctoring. Cahier 37* (Utrecht 2004).

Schrijvers, E., en Couperus, S., 'Voorbij verkiezing en parlement. Alternatieve representatie in Nederland na 1870', in: R. Aerts en P. de Goede, *Omstreden democratie* (Amsterdam 2013) 67-89.

Sumpter, R., en Tankard, J., 'The spin doctor: An alternative model of public relations' in: *Public Relations Review* 20:1 (1994) 19-27.

Thevissen, F., 'Om zeep. De marketing van het politieke merk', in: C. Davos, *Ménage a trois: de verhouding tussen pers, politiek en politicologie* (Gent 2003) 91-100.

Veldkamp, G., *Prof. dr. G.M.J. Veldkamp. Herinneringen 1952-1967. Le carnaval des animaux politiques* (Den Haag 1993).

Wagenaar, M., *De Rijksvoorlichtingsdienst: geheimhouden, toedekken en openbaren* (Den Haag 1997).

Weezel, van, M., *Haagse fluisteraars* (Amsterdam 2011).

Wester, F., 'Waar zit de kiezer?', in: P. Kramer, *Politieke communicatie in Nederland. Over campagnes, kandidaten en media* (Den Haag 1994) 39-47.

Primaire bronnen/websites:

Andere Tijden, 'Ben Korsten. De eerste Nederlandse spindoctor'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/559/Ben-Korsten--de-eerste-Nederlandse-spin-doctor>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Andere Tijden, 'Het geheim van Ruud Lubbers'

<<https://anderetijden.nl/aflevering/92/Het-geheim-van-Ruud-Lubbers>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Andere Tijden, 'Pim en zijn volk I' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-I>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Andere Tijden, 'Pim en zijn volk II' <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/385/Pim-en-zijn-volk-I>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, *Archief Leefbaar Nederland*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', bestuursvergaderingen 1999-2001, 2001.

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, *Archief Leefbaar Nederland*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', bestuursvergaderingen 2001-2005, 2002.

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, *Archief Leefbaar Nederland*, 1, 'bestuursorganen, commissies, werkgroepen', programmacommissie 2001, 2001.

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, *Archief Leefbaar Nederland*, 2, 'verkiezingen', Leefbaar Nederland in de media, 2002.

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, *Archief Leefbaar Nederland*, 2, 'verkiezingen', verkiezingsprogramma Leefbaar Nederland 2002, 2002.

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, *Archief Volkspartij voor Vrijheid en Democratie*, 900, Stukken betreffende de Commissie verkiezingsprogramma 1986-1990, 1985.

Grave, de, F., 'Hollands dagboek', *NRC Handelsblad* (02-04-1988).

Handelingen Tweede Kamer 1967-1968, p. 109.

Handelingen Tweede Kamer 1967-1968, p. 208.

Handelingen Tweede Kamer 1967-1968, Aangangsnummer 49, p. 99.

Handelingen Tweede Kamer 1967-1968, Vaste Commissie voor Onderwijs en Wetenschappen, p. 31.

Hansen, H., 'Nieuwe speelfilm zorgt voor beroering in Haagse kringen', *De Volkskrant* (10-05-1983).

Historisch Nieuwsblad, 'Mannetjesmaker Ben Korsten'
<<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/28645/mannetjesmaker-ben-korsten.html>>
[geraadpleegd op 15-06-2018].

Jensma, F., 'Jan Schinkelshoek. Het 55^e Kamerlid. CDA-adviseur, coach en sparring partner tegelijk', *NRC Handelsblad* (25-09-1989).

Jong, de, P., 'Verkiezingen 1994', *Het Nederlands Dagblad* (03-05-1994).

Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen, *Archief Katholieke Volkspartij*, 224, notulen Dagelijks Bestuur Katholieke Volkspartij, 1958.

Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen, *Archief Katholieke Volkspartij*, 6536, stukken betreffende 'De affaire van Ben Korsten', over de doodsoorzaak van die prominente politicus, 1967, 1969, 1983 en 1986.

Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen, *Archief P.J.S. De Jong*, 10-12, kantoor- en zakagenda's, 1964-1966.

Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen, *Archief P.J.S. De Jong*, 56, brief van A.C.W. van der Vet, hoofdredacteur van het Algemeen Dagblad, 1964.

Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen, *Archief P.J.S. De Jong*, 127, dagboek inzake de formatie van het kabinet De Jong in de periode maart-april, 1967.

Lange, de, A., 'Frits Wester', *Het Parool* (16-04-1994).

Nationaal Archief, *Archief Christen Democratisch Appèl*, 795, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 1-5, 1986.

Nationaal Archief, *Archief Christen Democratisch Appèl*, 796, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Campagnebureau 1986: 10-11, 1986.

Nationaal Archief, *Archief Christen Democratisch Appèl*, 803, Archieven van Verkiezingscomités, Verkiezingen Tweede Kamer 1986, Materieel en spreekbeurten campagne 1986, 1986.

Nationaal Archief, *Archief Christen Democratisch Appèl*, 873, Archief van de Werkgroep Voorlichting, Voorlichting, originelen, ingekomen stukken, rapporten, 1981-1985.

Nationaal Archief, *Archief Christen Democratisch Appèl*, 875, Archief van de Werkgroep Voorlichting, Persberichten, 1983-1985.

Parlementaire redactie, 'CDA in crisis door valse beeldvorming', *Trouw* (09-03-1994).

Parlementaire redactie, 'Kamerlid vraagt over adviseur B. Korsten', *Leidsch Dagblad* (27-09-1967).

Parlementaire redactie, "'Klankbord' CDA naar justitie. Jan Schinkelshoek benoemd tot hoofd directie voorlichting', *Trouw* (31-03-1990).

Redactie, 'Adviseur Ben Korsten: 'Mijn politieke vrienden zeggen dat ik nu verder m'n mond moet houden', *Het Parool* (23-09-1967).

Redactie, 'Brinkman wil toe naar een CDA-fractie met visie en diepgang', *Nederlands Dagblad* (19-09-1990).

Redactie, 'Brinkmans speelkwartier valt verkeerd', *NRC Handelsblad* (07-02-1992).

Redactie, 'CDA-fractie raakt mol met duizenden antennes kwijt', *De Volkskrant* (29-05-1990).

Redactie, 'Den Haag fronst: te veel macht voor een mannetjesmaker', *Haagse Post* (16-09-1967).

Redactie, 'Frits Wester. Ruim zes jaar voorlichter van de CDA-fractie waarvan ruim twee jaar woordvoerder van fractievoorzitter Brinkman', *Het Parool* (15-09-1992).

Redactie, 'Frits Wester weigert kop van jut te zijn', *Nieuwsblad van het Noorden* (07-05-1994).

Redactie, 'Frits Westers één tweetjes', *Het Parool* (12-07-1994).

Redactie, 'Korsten gaf adviezen over functionarissen', *Leidse Courant* (10-10-1967).

Redactie, 'Kritische passage uit CDA-rede geschrapt', *Leeuwarder Courant* (11-05-1994).

Redactie, 'Lubbers zal stem geven aan Hirsch Ballin', *De Volkskrant* (30-04-1994).

Redactie, 'Public-relationsman boos op Haagse Post', *Algemeen Handelsblad* (16-09-1967).

Redactie, 'Regering breekt met Korsten', *De Telegraaf* (28-09-1967).

Redactie, 'Schinkelshoek nieuwe voorlichter CDA-fractie', *Nieuwsblad van het Noorden* (04-01-1983).

Redactie, 'Topberaad in Catshuistuin', *De Telegraaf* (09-09-1988).

Redactie, 'Van der Linde was spindoctor in VS', *Het Parool* (29-11-2008).

Redactie, 'Voorlichters volgen voorzitters op de voet', *Trouw* (11-10-1991).

Rele, ter, A., en Lugt, van der, P., 'Iedereen kijkt naar de Tweede Kamer, behalve lobbyisten', *Follow The Money* (28-11-2015).

Schinkelshoek, J., 'Het woord is aan de lezer. 'Euthanasie'', *Nieuwsblad van het Noorden* (13-11-1986).

Slavenburg, P., 'Film De mannetjesmaker: hopen op nieuw onderzoek', *Het Vrije Volk* (16-11-1983).

Walsum, van, S., 'Verdedigen van kruisraketten bleek een meesterzet van Lubbers', *De Volkskrant* (16-02-2018).

Weezel, van, M., 'Met Rutte III zijn we terug in de tijd van Lubbers en Kok', *Vrij Nederland* (13-10-2017). <<https://www.vn.nl/max-vrijdag-lubbers-kok/>> [geraadpleegd op 15-06-2018].

Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Functioneren politieke commissies'
<<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/29508/kst-29508-1?resultIndex=10&sorttype=1&sortorder=4>> [geraadpleegd op 15-06-2018].